

Órigenész

A PRINCÍPIUMOKRÓL¹

(részletek, ford. Vidrányi Katalin, in: Az isteni és emberi természetről I., Atlantisz, 1994.)

Első könyv

Előszó

1. Mindazok, akik hiszik és bizonyosak benne, hogy a kegyelem és az igazság Jézus Krisztus által lett, s tudják, hogy Krisztus az igazság – ahogyan ő maga mondotta: “Én vagyok az igazság” (Jn 14,6) – a helyes és boldog életre hívó tudást csakis és kizárólag Krisztus szavaiból és tanításából merítik. Krisztus szavain azonban nem csak azt értjük, amit emberré válása és megtestesülése után tanított, mert Krisztus mint Isten ígéje már ezt megelőzően jelen volt Mózesben és a prófétákban. Hiszen Isten ígéje nélkül miképpen jövendőlhetek volna Krisztusról? Ha nem törekednénk e munkánkat amennyire lehetséges – rövidre fogni, igen könnyű lenne az isteni Írásokból igazolnunk, hogy Mózes és a próféták Krisztus szellemével betelve beszéltek és hajtották végre minden cselekedetüket. Úgy vélem, elégséges Pálnak arra az egy tanúságára hivatkoznom, aki a Zsidókhoz írott levelében² így beszél: “Felnövekedvén Mózes, hit által tagadta, hogy ő a Fáraó leányának fia, inkább akarva az Isten népével sanyargattatni, mint az ideigvaló bűn gyönyörűségében élni, s nagyobb gazdagságnak tartotta az egyiptomiak kincseinél Krisztus gyalázatát” (Zsid 11, 24-26). S azt, hogy felvétetvén a mennyekbe, apostolaiban szólt tovább, Pál így jelzi: “Bizonyítékot akartok, hogy Krisztus szól belőlem” (2Kor 13,3).

2. Mivel pedig sokan, akik Krisztus hitét vallják, nem csupán csekély és jelentéktelen dolgokban vannak eltérő véleményen, de olyan lényeges és mindennél fontosabb kérdésben is, mint az Isten, maga az Úr Jézus Krisztus és a Szentlélek, s nemcsak ezekben, de nincs egyetértés a teremtmények, így a szent erők és hatalmasságok ügyében sem – szükségesnek látszik, hogy először ezeken a pontokon állapítsunk meg egy határozott vonalat és világos szabályt, s csak ez után nyúljunk egyéb kérdésekhez. Bár sokan állítják a görögöknél és a barbároknál,³ hogy az igazságot hirdetik, mi azonban azóta, hogy elhittük, hogy Krisztus Isten fia, s meggyőződünk arról, hogy tőle kell megtanulnunk⁴ az igazságot, már nem keressük azt mindazoknál, akik téves vélekedések alapján hirdetik; ugyanígy, bár sokan hiszik, hogy Krisztus szellemében gondolkodnak, és számosan közülük eltérnek az elődöktől, ragaszkodni fogunk mégis az egyházi tanításhoz, mely az apostoloktól származik az öröklés rendje szerint, és az egyházakban mind a mai napig él: csak azt kell igazságnak hinnünk, ami semmiben sem tér el az egyházi és az apostoli hagyománytól.⁵

3. Tudnunk kell, hogy a szent apostolok Krisztus hitét hirdetvén, mindarról, amit szükségesnek tartottak, világos tanítást hagytak minden hívőre, még azokra is, akik restek az isteni tudomány kutatására. Kijelentéseik értelmezését mindenesetre azok vizsgálódás ára hagyták, akik kiérdemelték a Lélek különleges adományait, s a beszéd, a bölcsesség és a tudás kegyelmét éppen a Szentlélek révén megkapták. Más dolgokról csak annyit mondtak, hogy léteznek, ám hallgattak arról, hogy miként és miből vannak – bizonyára

azért, hogy a későbbiek közül a bölcsesség buzgó híveinek, akik méltóvá és alkalmassá tették magukat a bölcsesség befogadására, alkalmuk legyen a gyakorlásra, melynek során megmutathatják éles elméjük gyümölcseit.

4. Az apostoli tanítás a következő tételeket hagyományozza egyértelmű világossággal. Először, hogy egy az Isten, aki mindeneket teremtett és elrendezett, aki a semmiből létrehívta a mindenséget,⁶ aki Isten a teremtés első pillanatától és a világ létrehozásától fogva, aki minden igazak, Ádám, Ábel, Szét, Énos, Hénok, Noé, Sém, Ábrahám, Izsák, Jákob, a tizenkét patriarcha, Mózes és a próféták Istene,⁷ s hogy ez az Isten a végső időkben, miként már prófétái által megígérte, elküldte az Úr Jézus Krisztust, hogy az meghívja először Izraelt, majd pedig Izrael népének hitszegése után a pogány népeket is. Ez a jó és igazságos Isten, a mi Urunk Jézus Krisztus atyja, maga adta a törvényeket, a prófétákat és az evangéliumokat, ő az apostolok Istene, az Ő és Újszövetség Istene.

Továbbá, hogy Jézus Krisztus, aki eljött, az Atyától született minden teremtmény előtt. Miután a mindenség teremtésében az Atyának szolgált (mert “mindenek által lettek” – Jn 1,3), a legvégső időkben önmagát kiüresítve emberré lett, megtestesült, noha Isten, s emberré léve is Isten maradt. A miénkhez hasonló testet öltött,⁸ amely csak annyiban különbözött, hogy szüztől és Szentlélektől született, s hogy e Jézus Krisztus valóságosan s nem pusztán látszólag született és szenvedett, valóban meghalt közönséges halállal, valóban föltámadott, s föltámadása után valóban érintkezett tanítványával, s fölvétetett a mennyekbe.

Továbbá, az apostolok hagyománya szerint az Atyához és Fiúhoz társul dicsőségben és méltóságban a Szentlélek. De nem döntenek el egyértelműen, hogy született vagy nem született, hogy az Isten fiának tekintendő-e ő is vagy sem – e kérdésekről a Szentírás alapján és elménk erejével kell képességeinkhez mérten vizsgálódnunk. Mindenesetre az Egyház világosan tanítja, hogy ez a Szentlélek ihletett minden szentet, prófétát és apostolt, és hogy ugyanaz a Lélek volt a régiekben mint azokban, akik Krisztus eljövetelekor kapták meg az inspirációt.

5. Továbbá: a léleknek önálló léte és élete van, s kimúlván e világból, sorsa érdeme szerint alakul. Ha cselekedetei arra érdemesítik, az örök élet és boldogság lesz öröksége, ha bűnei oda taszítják, kiszolgáltatattatik az örök tűznek és büntetésnek. De eljön az idő, mikor a holtak föltámadnak, s e test, mely “romlásra vették el, romlatlannak támad föl, dicstelenül vették el, dicsőségben támad föl” (IKor 15, 42-43). Tétele az egyházi tanításnak az is, hogy minden lélek értelmes, szabad választással és akarattal bír, harcban áll az ördöggel, annak angyalaival és az ellenséges hatalmakkal, mivel ezek bűnökkel igyekeznek megterhelni, mi pedig helyes és meggondolt étellel próbáljuk elkerülni a bukást. Egyértelműen következik ebből, hogy nem vagyunk alávetve a szükségszerűségnek oly módon, hogy mindenképpen, még akaratunk ellenére is rákényszerülnénk valamely jó vagy rossz cselekedetre. Mert ha mi vagyunk döntéseink urai, akkor bizonyos hatalmak kísérhetnek a bűnre, mások meg ösztönözhetnek a jóra, de semmiképpen sem a szükségszerűségtől hajtva tesszük a jót vagy a rosszat, mint azok vélik, akik a csillagok mozgásából⁹ vezetik le az emberi cselekedeteket, mégpedig nem csak a szabad választásunkon kívül esőket, de a hatalmunkban lévő tetteket is. Ezzel szemben az apostoli tanítás nem jelenti ki világosan, hogy a Lélek a maggal származik-e,¹⁰ oly módon, hogy léte és természete már benne foglaltatnék a testi magban, vagy pedig más-e az eredete, s hogy ez az eredet időbeli-e vagy sem, kívülről járul-e a testhez vagy sem.

6. Az ördögről, az ő angyalairól¹¹ és az ellenséges hatalmakról az egyházi tanítás kijelenti, vannak, de hogy mifélek és hogyan léteznek, arról nem beszél kellő világo ssággal. Sokaknak az a véleményük, hogy az ördög angyal volt,¹² s hitét hagyván számos más angyalt is rávett az elszakadásra – ezeket hívják ma is az ő angyalainak.

7. Azt is tanítja az Egyház, hogy e világ teremtés által lett, egy bizonyos időpontban kezdődött, s romlottsága okán föl kell bomlania. De hogy mi volt e világ előtt,¹³ s mi lesz utána, arról nem tud bizonyosat a sokaság. Erről ugyanis nem szól egyértelmű tanítás.

8. Továbbá, hogy az Írások Isten lelke által íratlak, s nem csak az a jelentésük, ami mindenki számára nyilvánvaló, hanem van egy másik is,¹⁴ amelyet a legtöbben nem ismernek. Mert a leírtak bizonyos titkok megjelenési formái és az isteni dolgok képmásai. Az egész Egyház egyetért abban, hogy az egész Törvény szellemi. Ám a törvény szellemi tartalmát nem mindenki ismeri, csak azok, akik megkapják a Szentlélek kegyelmét a bölcsesség és megismerés igéjében (1Kor 12,8).

A “testetlen” kifejezés nemcsak a sokaság számára ismeretlen, de a mi Írásaink sem használják. Ha pedig valaki a *Péter tanítása* című könyvből¹⁵ idézné e szót, amelyben az üdvözítő állítólag így szól tanítványaihoz: “Nem vagyok testetlen démon”,¹⁶ annak először is azt feleljük, hogy e mű nem szerepel az egyházi könyvek között, nem Péter írta, sem más olyan valaki, akit Isten lelke ihletett. De még ha ezt megengednők is, az idézett kijelentésben a “testetlen” nem azt jelenti, mint a görög, vagyis pogány szerzőknél, midő n a filozófusok a testetlen természetről vitatkoznak. Ebben az írásban ugyanis a “testetlen démon” kifejezés arra utal, hogy bármilyen anyagú és alakú is a démonok teste, nem hasonlít a mi durvább és látható testünkhöz. Krisztus szavait úgy kell értelmeznünk, ahogyan az irat szerzője értette, vagyis hogy nem olyan a teste mint a démonoké – mely természettől egészen lágy és lehetőfinom, s sokan ezért testetlennek vélik, illetve nevezik -, hanem szilárd és tapintható. Az együgyűek és képzetlenek ugyanis emberi szokás szerint testetlennek neveznek mindent, ami nem ilyen. Mint ahogy testetlennek lehet nevezni a beszívott levegőt, mivel nem olyan test, mely megfogható és megtartható lenne, ellenállást nem fejt ki.

9. Mindazonáltal meg fogjuk vizsgálni, hogy az Írásokban nem fordul-e elő más néven az a tulajdonság, melyet a görög filozófusok a “testetlen” kifejezéssel jelölnek. Megvizsgálendő, hogy magát Istent is miképpen kell elgondolni; testi-e és van-e valamilyen alakja, vagy pedig más a természete, mint a testeké – az egyházi kijelentések erről nem beszélnek világosan. Ugyanígy meg kell vizsgálni ezt Krisztusról és a Szentlélekről is, továbbá minden lélekről és minden értelmes természetről.

10. Az egyházi tanítás szerint léteznek angyalok és jó hatalmak, akik Isten szolgálatára vannak az emberek üdvözítésében; ám hogy mikor lettek teremtve, mifélek és honnan valók, erről nem szól világos kijelentés. Arról sincs egyértelmű hagyomány, hogy a napnak, a holdnak és a csillagoknak van-e lelkük,¹⁷ vagy nincs. A parancsolat szerint: “Gyűjtsátok meg magatoknak a megismerés fényét” (Hos 10,12) mintegy ilyen elemeket és alapokat kell felhasználni annak, aki összefüggő egészet szeretne alkotni mindebből, hogy világos és szükségszerű tételek segítségével kutathassa minden egyes kérdésben, hogy mi az igazság, s hogy – mint mondtuk – egyetlen egészt alkossanak a példák és állítások, azok is, amelyeket a Szent Írásokban talált, és azok is, amelyekre logikai következtetéssel és a helyeshez való ragaszkodással jutott.

[...]

3. A Szentlélekről

1. Most pedig az következik, hogy a tőlünk telhető rövidegességgel a Szentlélekről vizsgálódjunk. Mindazok, akik valamiképpen hisznek a Gondviselésben, vallják, hogy az Isten nem-született, hogy Ő teremtette és rendezte el a világegyetemet, s elismerik, hogy ő a mindenség Atyja. Nemcsak mi hirdetjük, hogy fia van, mert bár a görög és barbár filozófusok⁵¹ számára ez meglehetősen csodálatosnak és hihetetlennek tetszik, mégis még köztük is többen vallják, hogy mindent Isten igéje avagy értelme teremtett. De mi, híven ama tanításhoz, melyet bizonyosan Istentől sugalltnak tartunk, úgy véljük, hogy az Isten Fiáról nem lehetséges kiválóbb és magasztosabb magyarázatot adni és az emberek elé tárni annál, melyet a Szentlélek sugallta Írásból ismerhetünk, tehát az Evangéliumból, az Apostolokból, a Törvényből és a Prófétákból – miként ezt maga Krisztus megerősítette.⁵² A Szentlélek létéről és mibenlétéről pedig sejtelmük sem lehetett másoknak, csak azoknak, akik járatosak a Törvényben és a Prófétákban, vagy pedig Krisztus hitét vallják. Istenről, az Atyáról ugyanis bár senki sem képes méltó módon beszélni róla – fogalmat alkothatunk a látható teremtmények alapján,⁵³ és az emberi értelem természetes ismeretei által, s ezen felül mindez megerősíthető a Szentírásból is. Ami az Isten Fiát illeti, bár “senki sem ismeri a Fiút, csak az Atya”⁵⁴ az isteni Írásokból megtanulja az emberi elme, hogy miképpen vélekedjék róla. Itt nemcsak az Újszövetségre gondolunk, hanem az Ószövetségre is, melyben a szentek cselekedetei képes értelemben Krisztusra utalnak, és segítenek felismerni Krisztus isteni természetét s az emberi természetet, melyet felöltött.

2. Azt, hogy létezik a Szentlélek, az Írás számos helyen tanítja. Dávid például azt mondja az 50. Zsoltárban: “És szent lelkedet ne vond meg tőlem” (Zsolt 50,13), Dánielnél pedig ez áll: “A szent lélek lakik benned” (Dán 4,6). Az Újszövetség pedig számos tanúbizonyossággal tanít minket. Leírja, hogy a Szentlélek leszállt Krisztusra, s hogy feltámadása után maga az Úr lehelte az apostolokba, mondván: “Vegyétek a Szentlelket” (Jn 20,22), s hogy Máriához így szólt az angyal: “A Szentlélek száll rád” (Lk 1,35). Pál azt tanítja, hogy “senki sem mondhatja, Jézus az Úr, hanem csak a Szentlélek által” (1Kor 12,3), s az Apostolok cselekedeteiben az apostolok kézrátétele által adatik a Szentlélek a keresztségben.⁵⁵ Ez pedig arra tanít minket, hogy a Szentlélek szubsztanciájának oly nagy a hatalma és méltósága, hogy az üdvözítő keresztség csakis a teljes és magasságos Szentháromság hatalmával, az Atya, a Fiú és a Szentlélek megnevezésével teljes, s a nem-született Atyaisten és egyszülött Fia mellé a Szentlélek neve is járul. Ki ne ámulna el a Szentlélek felségén, ezt olvasván: “Ha valaki az Emberfia ellen beszél”, reménykedhet a bocsánatban, “de ha a Szentlelket káromolja, nem nyer bocsánatot sem ebben, sem az eljövendő világban” (Mt 12,32).

3. Az egész Szentírás számos kijelentése igazolja, hogy a mindenséget Isten teremtette, s nincs olyan létező, mely ne tőle nyerné létét. Ezzel pedig megcáfolódik azok téves vélekedése,⁵⁶ akik azt állítják, hogy az anyag ugyanúgy öröktől való, mint az Isten, s a lelkek is teremtetlenek, és nem létüket, csupán életük sajátosságát és rangját köszönhetik Istennek. A *pásztor, a bűnbánat angyala* című könyvben, melyet Hermasz írt,⁵⁷ ugyancsak ez áll: “Elsőként azt kell hinned, hogy egy az Isten, aki mindeneket teremtett⁵⁸ és elrendezett, aki létrehívott mindent, amikor még nem volt semmi,⁵⁹ aki mindent átfog, de akit nem fog fel senki”⁶⁰ (*Herm. Mand. 1.*) Hénoch könyvében⁶¹ is hasonlókat olvasunk. Az egész Szentírásban mostanáig nem találtunk egyetlen olyan kijelentést sem, mely azt mondaná, hogy a Szentlélek lett vagy teremtetett volna, még úgy sem, mint ahogy Salamon a bölcsességről szól, vagy ahogy az életről, az Igeről és a Fiú

egyéb neveinek jelentéséről beszéltünk. “Isten szelleme” pedig, mely az Írás szerint a teremtés kezdetekor “a vizek felett lebegett” (Ter 1,2), véleményem szerint nem más, mint a Szentlélek, már amennyire képes vagyok megérteni, és ahogy ezt kifejtettem,⁶² amikor ezt a mondatot magyaráztam, mindenesetre nem a történeti, hanem a spirituális értelmezés szerint.

4. Néhány elődünk megfigyelte, hogy valahányszor az Újszövetségben a lélek jelző nélkül fordul elő, a Szentlelket jelenti. Mint például: “A lélek gyümölcsei pedig ezek: szeretet, öröm, békesség” (Gal 5,22). Vagy ugyanott: “Amit lélekkel tettetek, most testtel végeznétek be?” (Gal 3,3). Mi azonban úgy látjuk, hogy ez a megkülönböztetés már az Ószövetségben is fellelhető, például: “Aki lelket ad a népnek, mely a földön vagyon, s lelket a rajta járóknak” (Iz 42,5). Kétségtelen ugyanis, hogy mindenki, aki a földön jár, azaz földi és testi létező, részese a Szentléleknek, melyet az Istentől nyer. Zsidó mesterem⁶³ pedig azt mondta, hogy az a két hatszárnyú szeráf, ⁶⁴ aki Izaiás könyvében egymáshoz szólva kiáltja: “Szent, szent, szent⁶⁵ a Seregek Ura” (Iz 6,3), Isten Egyszülött Fiát és a Szentlelket jelenti.⁶⁶ Úgy gondolom, az is Krisztusra és a Szentlélekre értendő, ami Habakuk énekében áll: “Két eleven között⁶⁷ ismerszel meg” (Hab 3,2). Mert az Atyáról való minden tudásunkat a kinyilatkoztató Fiú által a Szentlélekben szerezzük, s a kettő, akit az Írás “elevennek” vagy “életnek” nevez, az Atyáról való tudás forrása. Mert ahogy a Fiúról az van írva, hogy “senki sem ismeri az Atyát, hanem csak a Fiú és akinek a Fiú ki akarja jelenteni” (Mt 11,27), ugyanúgy a Szentlélekről azt mondja az apostol: “Nekünk pedig kijelentette az Isten az ő lelke által, mert a Lélek megvizsgál mindent, még az Isten mélységeit is” (IKor 2,10). Az Evangéliumban az Üdvözítő is azt mondja az apostoloknak, amikor megemlíti azokat az isteni és mélységes tanokat, melyeket tanítványai még nem érthettek meg: “Még sokat kellene nektek mondanom, de most fel nem foghatjátok, ám amikor eljő a vigasztaló Szentlélek, aki az Atyából származik, megtanít titeket mindenre, és eszetekbe juttat mindent, amit nektek mondtam” (Jn 16,12.14,26). Így azt kell gondolnunk, hogy miként a Fiú, aki egyedül ismeri az Atyát, annak jelenti ki, akinek akarja, ugyanúgy a Szentlélek, aki egyedül vizsgálja Isten mélységeit, annak jelenti ki az Istent, akinek akarja. “A Lélek ott fú, ahol akar” (Jn 3,8).

Nem szabad azt hinni, hogy a Lélek is a Fiú kinyilatkoztatása által ismer meg. Ha ugyanis a Szentlélek a Fiú kinyilatkoztatásából ismerné meg az Atyát, úgy a tudatlanságtól jutna a tudásig, márpedig ostobaság és istentelenség megvallani és ugyanakkor tudatlannak tartani a Szentlelket. Mert nem úgy van, hogy volt valami a Szentlélek előtt, ami addig tökéletesedett, amíg Szentlélek lett belőle, s akkor azt mondhatná valaki, hogy amíg nem Szentlélek volt, nem ismerte az Atyát, de miután szert tett a tudásra, Szentlélekké lett. Ha így volna, nem foglaltatnék a Szentháromság, azaz a változhatatlan Atya és a Fiú egységébe, melybe épp azért foglaltatik, mert mindig is Szentlélek volt. Amikor azt mondjuk, hogy “mindig” és “volt”, vagy más időbeli jelölést használunk, akkor azt tág értelemben és elnézően kell vennünk; ezek a szavak időbeli jelentést hordoznak, az viszont, amiről beszélünk, a beszéd során időhöz kötött nevet kap ugyan, természete szerint azonban fölötte áll minden időbeli képzetnek és jelentésnek.

5. Úgy vélem, helyénvaló megvizsgálunk, miért van az, hogy ha valaki újjászületik Isten által, szüksége van az Atyára, a Fiúra és a Szentlélekre is, s az üdvösséget csakis a teljes Háromság által nyerheti el, s hogy senki sem részesedhetik az Atyában vagy a Fiúban a Szentlélek nélkül. Ezt tárgyalva elkerülhetetlen, hogy külön-külön taglaljuk a Szentlélek, az Atya és Fiú sajátos működését. Értelmezésem szerint az Atya és a Fiú működése a szentekre irányul és a bűnösökre, az értelemmel rendelkező

emberekre és a beszélni nem tudó állatokra, sőt az élettelen létezőkre is, azaz mindenre, ami egyáltalán létezik; ám a Szentlélek nem működik sem a lélek nélkül, sem a lelkes, de beszélni nem tudó lényekben, sem azokban, akik értelmesek bár, de megátalkodtak a rosszban, s egyáltalán nem javultak meg. Úgy gondolom, a Szentlélek csakis azokban munkálkodik, akik immár jó útra térnek, és Jézus Krisztus útján haladnak, azaz akik jócselekedetben élnek és megmaradnak Istenben.

6. Az pedig, hogy Atya és a Fiú a szentekben és a bűnösökben egyaránt hat, nyilvánvaló abból, hogy minden értelmes létező részese Isten Igéjének, vagyis az értelemnek, s ezáltal mintegy magában hordozza a bölcsesség és igazságosság magvait, ami Krisztus. Az pedig, Aki igazán van, s Aki így szól Mózeshez: “Vagyok, aki vagyok” (Kiv 3,14), minden létezőt részeltet magából, s a részesezés az Atya-Istenben kiterjed mindenkire, igazakra és bűnösökre, értelmes és értelem nélküli lényekre, mindenre, ami egyáltalán létezik. Pál apostol pedig nyilván kijelenti, hogy mindenki részese Krisztusnak, mondván: “Ne mondd szívedben: ki megy fel az Égbe? Azért tudniillik, hogy Krisztust lehozza. Vagy: ki száll le az alvilágba? Azért tudniillik, hogy Krisztust a holtak közül felhozza. Mert mit mond az Írás? Közel van hozzád a tanítás, ajkadon és szívedben” (Róm 10,6-8). Ezzel pedig azt mondja, hogy mindenki szívében jelen van Krisztus mint Ige avagy értelem, hiszen a benne való részesezés teszi őket értelmes lényé. Az Evangéliumban ez áll: “Ha nem jöttem és nem tanítottam volna őket, nem volna bűnük. De így nincs mentség a bűneikre” (Jn 15,22). Ez pedig világos beszéd azok számára, akik tudják, hogy az ember meddig nem volt bűnös, s mikortól kezdve lett a bűn rabja, s megmagyarázza, hogy az Igében vagy értelemben való részesezés miképpen oka annak, hogy az emberek bűnösök. Nyilvánvalóan azóta, hogy képesek lettek a tudásra és megértésre, miután a beléjük helyezett értelem tudatosítja a jó és rossz megkülönböztetését, s mivel már tudni kezdték, mi a rossz, ha elkövetik, a bűn rabjai lesznek. Azt jelenti, hogy “nincs mentségük bűneikre” azután hogy az isteni Ige vagy értelem megmutatta szívében a jó és a rossz megkülönböztetését, hogy kötelességük legyen ennek révén a rossz elkerülése, mivel “aki tudja a jót, de nem cselekszi, bűnös az” (Jak 4,17). Továbbá, hogy az emberiség nincs kívül Isten közösségén, azt az Evangélium az Üdvözítő szavával így tanítja: “Isten országa nem jön el szembetűnő módon. Nem lehet azt mondani: Nézzétek, itt van vagy amott van. Mert Isten országa bennetek van” (Lk 17,20). Ám lássuk, vajon nem ugyanezt jelenti-e, ami a Genesisben áll: “És orcájába lehelte az élet leheletét, így lett az ember élőlényé” (Ter 2,7). Ha ezt általában értjük, tehát úgy, hogy minden embernek adatott, akkor minden ember részesezik az Istenben. Ha viszont a Szentlélekre értendő – hiszen tudjuk, hogy Ádám is jövendőlt⁶⁸ -, akkor felfoghatjuk úgy, hogy nem általában, hanem csak az egyes szenteknek adatott meg ez az ajándék.

7. Majd a vízözön idejében, amidőn “minden test megcsúfolta az Úr útját” (Ter 6,12), az Írás szerint Isten mint méltatlanokról és bűnösökről így szólt az emberekről: “Nem marad lelkem az emberben örökké, mivel test” (Ter 6,3). Ez pedig nyilvánvalóan azt jelenti, hogy a méltatlanoktól elvétetik a Szentlélek. A Zsoltárokból is olvassuk: “Elveszi tőlük lelküket, elpusztulnak és a porba térnek. Áraszd ki lelkedet, fölélednek, és megújítod a föld színét” (Zsolt 103,29-30), ami világosan a Szentlélekről szól, aki eltörölvén és kiirtván a bűnösöket és méltatlanokat, új népet teremt magának és megújítja a föld színét, midőn a Lélek kegyelmének segítségével levetkezők a régi embert és annak cselekedeteit és új életet kezdenek.⁶⁹ Ezért helyesen mondják, hogy a Szentlélek nem lakozik majd mindenkinben, és nem lakozik a testi emberekben sem, hanem csakis

azokban, kiknek földje megújult.⁷⁰ Végül is ezért volt, hogy a keresztségben nyert megújulást és kegyelmet követően az apostoli kézrátétel által a Szentlélek közöltetett.⁷¹ S feltámadása után, midőn a régiek immár elmúltak és újjáteremtettek mindenek,⁷² üdvözítőnk is, aki maga az új ember és az elsőszülött a halottak közül,⁷³ így szólott a feltámadása hitében megújult apostolokhoz: “Vegyétek a Szentlelket!” (Jn 20,22). Bizonyosan erre célzott maga az Üdvözítő, midőn az Evangélium szerint nem engedte az új bort régi tömlőkbe⁷⁴ önteni, hanem újakat rendelt, s azt kívánta, hogy az emberek új életet kezdjenek, hogy befogadhassák az új bort, azaz a Szentlélek kegyelmének újságát.

Így tehát az Atyaisten és a Fiú erejének cselekvése osztatlanul kiterjed az egész teremtségre, ám a Szentlélekben csakis a szentek részesednek. Ezért mondja az apostol: “Nem mondhatja senki, Jézus az Úr, hanem csak a Szentlélek által” (1Kor 12,3). S maguk az apostolok is csak későn találtattak méltónak arra, hogy ezt hallják: “Leszáll rátok a Szentlélek és erő tölt el benneteket” (ApCsel 1,8). Úgy vélem, ebből világosan következik az, hogy aki az Ember Fia ellen vétkezik, méltó a bocsánatra,⁷⁵ hiszen aki részesedik az Igében, s odahagyja az értelmes életet, nyilvánvalóan ostobaságba és tudatlanságba süllyedt, tehát megérdemli a bocsánatot; ám aki méltó volt arra, hogy a Szentlélekben részesedjék, és mégis visszafordult, az már pusztán ezáltal káromolta a Szentlelket.

Igaz, azt mondtuk, a Szentlélek csakis a szenteknek adatik, az Atya és a Fiú jótéteményei és cselekedetei pedig jókat és rosszakat, igazakat és nem-igazakat⁷⁶ egyaránt átfognak, de ezt senki se értse úgy, hogy a Szentlelket az Atya és a Fiú elé helyezük és nagyobb méltóságot tulajdonítunk neki, mert ez a fentiekből egyáltalán nem következik. A Szentlélekről szólva kegyelmének és műveinek jellegét írtuk le. Ám a Háromságban nincs kisebb és nagyobb, az Istenség egyetlen forrása kormányozza a világot Igéjével és értelmével, s szája leheletével megszenteli azokat, akik méltók a megszentelődésre, miként a Zsoltár mondja: “Az Úr szavára lettek az egek, s szája leheletére az ég erei” (Zsolt 32,6). Az Atyaisten sajátos cselekvése az, hogy mindennek természetes létet ad; van az Úr Jézus Krisztusnak is egyfajta sajátos szolgálata azokkal szemben, akiknek megadja, hogy természetüknek megfelelően értelmes lények legyenek, s ennek révén azon fölül, hogy léteznek, megkapják azt, hogy jóként létezhetnek. Van a Szentléleknek is egy további kegyelme, melyet az erre méltók kapnak, s ezt Krisztus közvetíti és az Atya valósítja meg azok érdemének megfelelően, akik képesek lettek befogadására. Világosan jelzi ezt Pál apostol, mikor arról beszél, hogy egy és ugyanazon erő van jelen a Szentháromságban: “Az adományok ugyan különfélék, a Lélek azonban ugyanaz. A szolgálatok is különfélék, de az Úr ugyanaz. Sokfélék a jelek is, de Isten, aki mindenben mindent véghezvisz, ugyanaz. A Lélek ajándékait mindenki azért kapja, hogy használjon vele” (1Kor 12,4-7). Ebből pedig teljességgel nyilvánvaló, hogy a Szentháromságban nincsen különbözőség, hanem azt, amit a Lélek adományának nevezünk, a Fiú nyújtja és az Atyaisten cselekszi. “Mindezt azonban egy és ugyanaz a Lélek műveli, tetszése szerint osztva kinek-kinek” (1Kor 12,11).

8. Ennyit tehát az Atya, a Fiú és a Szentlélek egységéről, most pedig térjünk vissza oda, ahol tárgyalásunkat kezdtük. Az Atyaisten adja minden dolgok létét, s a Krisztusban mint az igében, avagy értelemben való részesedés teszi őket értelmes létezőkké. Ebből következően vagy dicséretre vagy elmarasztalásra méltók, mivel képesek az erényre és a gonoszságra. S ezért következményképpen jelen van a Szentlélek kegyelme is, hogy a természetük szerint nem szent létezők benne részesedve szentekké legyenek. Először tehát, hogy vannak, az Atyától nyerik; másodsor, hogy értelmesek, az Igétől; s

harmadszor, hogy szentek, a Szentlélektől. Ugyanakkor a Szentlélek által megszenteltetvén lesznek képesek Krisztusnak, mint Isten igazságának befogadására.⁷⁷ S akik a Szentlélek megszentelése által kiérdemelték, hogy e fokra jussanak, elnyerik a bölcsesség adományát Isten lelkének hatékony működése által. Úgy vélem, ezt mondja Szent Pál, amikor arról szól, hogy némelyeknek a bölcsesség beszéde, másoknak a tudomány beszéde adatik ugyanama Lélektől (IKor 12,8). S leírva az adományok különbözőségét, mindegyiket a mindenség forrására vezeti vissza, mondván: “Különböfélék a cselekedetek, de egy az Isten, aki mindenben mindent véghezvisz” (IKor 12,6). Ezért az Atya cselekvése, mellyel létezést ad mindenknek, világosabban és magasztosabban mutatkozik meg akkor, amikor valaki Krisztusban mint bölcsességben, tudományban és megszentelődésben részesedvén tökéletesedik, és eljut a tökéletesség magasabb fokaira. S azáltal, hogy a Szentlélekben való részesedéssel megszentelődött, tisztább és ragyogóbb lett, méltóbban fogadja be a bölcsesség és tudomány kegyelmét; megtisztulva és megszabadulva a szenny és tudatlanság minden foltjától, a tisztaságnak és ragyogásnak olyan fokára juthat, hogy az, amit léteként Istentől kapott, méltó lesz Istenhez; ahhoz az Istenhez, aki feltétlenül tisztán és tökéletesen adta neki a létet, hogy a létező ugyanolyan értékes legyen, mint az, aki a létét adta. Így megkapja majd Istentől a mindenkori lét és az örök megmaradás kiválóságát az, aki olyan, amilyennek teremtője akarta. Ahhoz, hogy ez bekövetkezzék, s hogy szüntelenül és elválaszthatatlanul Istenhez tartozzanak az általa teremtett létezők, a bölcsességnek kell tanítania és oktatni a őket, s a Szentlélek megerősítése és szüntelen megszentelése által ama tökéletességre elvezetnie, amely egyedül teszi lehetővé Isten befogadását. Így tehát, miután az Atya, a Fiú és a Szentlélek értünk való szüntelen munkálkodása a tökéletesedés minden egyes fokán érvényesül, valamikor esetleg elérhetjük a szent és boldog életet; ha sok küzdelem után sikerült oda eljutni, abban úgy kell kitartanunk, hogy soha ne fogjon el minket a jóllakottság, hanem minél többet kapunk ama boldogságból, annál inkább kívánjuk és vágyakozunk rá, miközben egyre hevesebb vággyal s egyre nagyobb mértékben fogadjuk be vagy bírjuk az Atyát, a Fiút és a Szentlelket. Ha pedig a teljes tökéletesség fokán elfog valakit a jóllakottság, nem hiszem, hogy hirtelen bukne el és hullana alá, hanem lassacskán, részletekben kell a hanyatlásnak bekövetkeznie. Előfordulhat így, kisebb botlás esetén, hogy gyorsan feleszmél és összeszedi magát: nem esik el teljesen, hanem visszarántva lábát visszanyeri egyensúlyát, s a hanyagsága által okozott kárt helyre tudja hozni.

4. A lealacsonyodásról avagy a bukásról

1. Avégett, hogy bemutassuk azok lealacsonyodását avagy bukását, akik hanyagul éltek, helyénvalónak látszik egy hasonlat. Ha valaki egy ismeretet vagy szakmát lassacskán elsajátított, például a földmérést vagy az orvostudományt, egészen addig, hogy a tökéletesség fokáig jutott, miközben persze hosszú időn át képezte magát tanulással és gyakorlással, hogy az említett mesterséget teljes mértékben magáévá tegye, azzal nem fordulhat elő, hogy tudósként fekszik le és tudatlanul ébred. (Olyan esetekkel, amelyek sérülés vagy valami más károsodás miatt következnek be, nem kívánunk foglalkozni; az ilyenek ugyanis nem felelnek meg a fölhozott hasonlatnak, illetve példának.) Hasonlatunk szerint tehát amíg egy földmérő vagy orvos gyakorolja magát mestersége szakismereteiben és szabályaiban, nem vész el mesterségbeli tudása. Ám, ha felhagy a

gyakorlattal és elhanyagolja teendőit, hanyagsága miatt először csak egy-két dolog hullik ki elméjéből, majd egyre több, s így hosszabb idő után minden tudományát elfelejti, s végül minden elvész emlékezetéből. Persze, ha feleszmél és magába száll, amikor kezdődik a hanyatlása, és a hanyagsága még csak kisebb dolgokban rontotta meg, előfordulhat, hogy visszaszerzi, amit csak nemrég veszített el, s, újból összegyűjti, amit a még kezdődő feledés vett el tőle. Alkalmazzuk e példát azokra, akik az Istenre vonatkozó ismeretnek és bölcsességnek szentelik magukat, egy olyan tudománynak és foglalkozásnak, amely magasan fölülmúl minden más tudományt, s a mondott hasonlat segítségével nézzük meg, miként szerzik tudásukat s miként veszíthetik azt el. Tegyük ezt főképp azért, mert az apostol azt mondja a tökéletesekről, hogy “a titkok felfedtvén” “színről-színre” látják majd az Úr dicsőségét (vö. Róm 16,25; 1Kor 13,12).

2. Az isteni jótéteményekről akartunk beszélni, melyeket az Atyától, a Fiútól és a Szentlélektől nyerünk, akiknek háromsága minden szentség forrása. Ám itt tettünk egy kis kitérőt, mert a lélekre kerülén sor, úgy gondoltuk, helyénvaló – bár röviden – érintenünk egy rokontémát: az értelmes természet kérdését. Ám az értelmes lényekről, melyek három osztályra és fajra oszlanak, mégis inkább a maguk helyén beszélünk, ha Isten ezt megengedi nekünk Jézus Krisztus és a Szentlélek által.

A teremtményekről

3. Ezt a boldog és eredeti hatalmat nevezzük Háromságnak. Ez a jó Isten és mindenek kegyes atyja, aki egyszersmind jótevő, teremtő és gondviselő erő. Isten eme erőiről pedig képtelenség és istentelenség azt vélni, hogy valamikor is, akár egy pillanatra is télenek lettek volna. Ezek az erők azok, melyekből méltó módon ismerjük meg az Istent; akár futó ötletként is tilos az a föltevés, hogy valamikor szüneteltették volna Istenhez méltó működésüket, és mozdulatlanok lettek volna. Nem szabad azt gondolni, hogy külső akadály gátolta azokat az erőket, melyek Istenben vannak, sőt, melyek maguk nem mások, mint maga Isten. Viszont azt sem szabad hinni, hogy – bár semmi sem akadályozta – akár lustaságból, akár hanyagságból elmulasztotta a hozzá méltó cselekvést vagy működést. Nem képzelhető el tehát olyan pillanat, melyben ez a jótevő erő ne végezte volna jótevő működését. Ebből következően azonban mindig létezniök kellett azoknak, akikkel a jót cselekedte, azaz a teremtményeknek, s akiket, jót cselekedvén velük rendjük és érdemük szerint, gondviselő erejével részeltetett jótéteményeiben. Ebből pedig nyilvánvalóan következik, hogy nem volt olyan idő, amikor Isten ne lett volna teremtő, jótevő és gondviselő.

4. Ám az emberi elme béna és tehetetlen a következő kérdéssel szemben. Miképpen értendő az, hogy amióta Isten van, a teremtmények is mindig megvoltak, és hogy úgy mondjam – nincs időbeli kezdetük, holott kétségkívül azt kell hinnünk róluk, hogy teremtmények, s Isten teremtette őket. Mivel itt harcban áll önmagával az emberi vélekedés és belátás, és jól megalapozott érvekkel Ütköznek össze, küzdenek egymással, és próbálják a gondolkodó elmét a maguk oldalára hajlítani, nekünk szerény képességeinktől telhetően egy olyan megoldás ötlük az eszünkbe, amelyet a jámborság legcsekélyebb sérelme nélkül vallhatunk: Isten mindenkor Atya volt, mindenkor megvolt egyszülött Fia, aki – a fentebb elmondottak értelmében – bölcsességnek is neveztetik. Ő az a Bölcsesség, melynek Isten “mindenkor örvendezett, bevégezvén a világot” (Péld 8,30-31). Így értendő, hogy Isten mindenkor örvendezik. E Bölcsességben, mely mindig az Atyával volt, mindenkor megvolt a teremtés képe és formája, és nem volt olyan idő,

amikor a leendő dolgok előképe⁷⁸ ne lett volna meg a Bölcsességben.

5. S ezzel talán sikerült – amennyire esendőségünk erre képes – az Istenről jámbor értelmezést adnunk, mellyel elkerüljük, hogy a teremtményeket nem-születetteknek és Istennel együtt örökkévalóknak tartsuk vagy fordítva, azt véljük, hogy Isten, miután előzőleg nem tett semmi jót, úgy megváltozott, hogy jót kezdett tenni. S így igaz, amit az Írás mond: “Mindent bölcsességben alkottál” (Zsolt 103,24). S ha mindenek a Bölcsességben teremtettek, a Bölcsesség pedig mindenkor létezett, előképként mindenkor megvoltak a Bölcsességben azok a dolgok, melyek később önálló létezőkként megteremtettek. Úgy vélem, így gondolja Salamon is, mikor ezt mondja a Prédikátor könyvében: “Ami volt, az lesz újra, és ami történt, az történik megint: semmi sem úja nap alatt. Ha azt mondják valamire: lám, ez új, az is rég megvolt azokban az időkben, amelyek előttünk voltak” (Préd 1,9-10). És ha az egyes dolgok, melyek a nap alatt vannak, megvoltak már az előttünk való időben, hiszen “semmi sem új a nap alatt”, akkor kétségtelen, hogy az összes nemek és fajok is mindenkor megvoltak, sőt talán az egyes létezők is. Mindenképpen megmutatkozik azonban annak az állításnak a lehetetlensége, hogy Isten valamikor teremtő kezdett lenni, miután korábban nem volt az.

5. Az értelmes lényekről

1. Miután a tőlünk telhető rövidséggel értekeztünk az Atyáról, a Fiúról és a Szentlélekről, itt az ideje, hogy röviden az értelmes lényekről és fajtaikról is beszéljünk, a szent és gonosz hatalmak rendjeiről és hivatalairól, továbbá a jók és rosszak között mintegy középen lévő, s még folytonos küzdelemben álló létezőkről. A Szentírásban számos nevét találjuk a szent és az ellenséges lények egyes rendjeinek és hivataljainak. Először felsoroljuk e neveket, majd, amennyire tudjuk, megkíséreljük megmagyarázni jelentésüket. Vannak Istennek szent angyalai, akiket Pál “szolgáló lelkeknek” nevez, mert “azok szolgálatára vannak rendelve, akik öröklük az üdvösséget” (Zsid 1,14). Ugyancsak Szent Pálnál találjuk a következő neveket, melyekről nem tudjuk, hogy honnan vette őket: “trónusok, uralmak, fejedelemségek és hatalmasságok” (Kol 1,16; Ef 1,21). S miután felsorolja ezeket, utal arra, hogy ezeken kívül egyéb rendjei és hivatalai is vannak még az értelmes lényeknek, így beszélvén az Üdvözítőről: “fölötte van minden fejedelemségnek, hatalmasságnak, erőnek és uralomnak, és minden névnek, mely megneveztetik, nemcsak ezen a világon, de az eljövendőben is” (Ef 1,21). Ezzel pedig azt jelenti ki, hogy az említettekén kívül is vannak olyanok, melyeket megneveznek e világban, bár ő ezúttal nem sorolta fel őket, s talán senki más nem ismerte fel őket, s vannak olyanok, melyeknek nincs nevük e világban, de az eljövendőben megneveztetnek majd.

Az ellenséges hatalmakról

2. Tudni való továbbá, hogy mindama értelmes lények, melyek eltérnek az értelem útmutatásaitól és szabályaitól, megsértvén a helyeset és az igazat, kétségkívül bűnösökké lesznek. Tehát minden értelmes teremtmény képes dicséret vagy kárhoztatás kiérdemlésére: dicséretet érdemel, ha a benne lakozó értelemnek megfelelően⁷⁹ tökéletesedik a jóban; kárhoztatást, ha nem követi az értelmet és a jót, s ezért aztán méltán bűnhődik is. Ez utóbbit kell tartanunk az ördögről s társairól is, akiket az ő

angyalainak neveznek. Mindenesetre fel kell sorolnunk megnevezéseiket, hogy tudjuk, kiktől lesz szó a következőkben.

Az Írás számos helyen nevezi ördögnek, sátánnak, gonosznak⁸⁰ és “Isten ellenségének” (Mt 13,39) is hívja. Vannak, akiket “az ördög angyalainak” neveznek, és szó van “e világ fejedelméről” is, akiről nincsen határozottan kijelentve, hogy ördög-e vagy valaki más. Szó van továbbá “e világ fejedelmeiről”,⁸¹ akik bölcssek, de bölcsességük lerontatik (IKor 2,6); ám azt, hogy a fejedelmek azonosak-e ama fejedelemségekkel, melyek ellen hadakoznunk kell (Ef 6,12), vagy különböznek azoktól, szerintem senki sem döntheti el egykönnyen. A fejedelemségek után pedig megemlít hatalmasságokat is, “akik ellen küzdenünk kell”, ahogyan “e világ fejedelmei s a sötétség kormányzói ellen” is. Szó van Pálnál ezenkívül a “gonoszság szellemeiről a magasságokban” is (uo.). Mit mondhatunk a “gonosz szellemekről” és “tisztátalan lelkekről” (Lk 7,24; 4,33), melyeket az Evangélium említ? Vannak ezenkívül hasonló nevű, ugyancsak magasságbéli lények, de ezek térdet hajtanak vagy fognak hajtani Jézus nevére, továbbá földiek és alvilágiak, melyeket Pál sorol fel (Fil 2,10). De ezen a helyen, ahol az értelmes lényeket tárgyaljuk, nem illik hallgatnunk rólunk, emberekről sem, akik ugyancsak értelmes élőlények vagyunk, s amellet sem mehetünk el, hogy rólunk, emberektől is különböző rendekbe sorolva történik említés, például: “Az Úr része az ő népe, Jákob, öröksége Izrael” (MTörv 32,9 – Septuaginta⁸²). Más népek az angyalok osztályrészének⁸³ hívatnak: “amikor a Magasságos a népeket különválasztotta, s szétszórta Ádám fiait, az angyalok száma⁸⁴ szerint szabta meg határaikat” (uo.). S így, az egyéb értelmes lények mellett, az emberi lélek természetét is meg kell vizsgálnunk.

3. Most pedig, miután felsoroltuk mindeme rendeket és hivatalokat, melyek önálló létezőket⁸⁵ jelölnek, vizsgáljuk meg: vajon az Isten, mindenek alkotója és teremtője, annyira szentté és boldoggá tett-e némelyeket, hogy egyáltalán ne legyenek képesek azzal ellentétet magukba fogadni, másokat pedig olyanná, hogy képesek legyenek az erényre és a bűnre egyaránt. Vagy esetleg azt kell-e gondolni, hogy egyeseket olyanná alkotott, hogy teljesen képtelenek az erényre, másokat pedig olyanná, hogy képtelenek a gonoszságra, s csak a boldogságban maradhatnak, megint másokat pedig olyanná, hogy képesek mind a jóra, mind a rosszra?

Vizsgálódásunkat a nevekkel kezdve, gondoljuk meg, vajon a “szent angyalok”, amióta vannak, mindig szentek voltak-e, szentek-e és szentek lesznek-e, és soha nem voltak-e és soha nem lesznek-e képesek a bűnre. Vajon azok, akiket szent Fejedelemségeknek hívunk, Istentől való teremtésük pillanata óta gyakorolják-e fejedelemségüket másokon, alattvalóikon – akik olyannak és arra teremtettek, hogy szolgák és alattvalók legyenek? Ugyanígy: azok, akiket Hatalmasságoknak neveznek, vajon olyannak és arra teremtettek, hogy hatalmukat gyakorolják, vagy pedig érdemeik és erényeik jutalmául jutottak ehhez a hatalomhoz és méltósághoz? És azok, akiket Trónusoknak hívnak, a boldogság ama székét és szilárdságát vajon létük első pillanatától kiérdemelték-e, azt a Teremtő pusztá akaratóból bírva? S az Uralmak talán nem érdemeik teljességéért nyerték az uralkodást, hanem teremtett állapotuk előjogaként kapták, s így elválaszthatatlan, valamiképpen természetes tulajdonságuk? Márpedig, ha elfogadjuk, hogy a szent angyaloknak, a szent Hatalmasságoknak, a boldog Trónusoknak, dicsőséges Erőknek és magasztos Uralmaknak lényegükhöz tartozik a hatalom, méltóság és dicsőség, akkor ebből értelemszerűen következik, hogy ugyanez a helyzet a megnevezett ellentétes hivatalokkal is. Ezért ama fejedelemségeknek, “melyek ellen küzdenünk kell”, ellenszegülő és minden jónak ellenálló akarata nem később keletkezett, amikor szabad

elhatározásukból elpártoltak a jótól, hanem lényegükhöz tartozóan velük együtt keletkezett. Ugyanúgy van az ellenséges hatalmasságokkal és erőkkel is: gonoszáguk nem fiatalabb s nem későbbi, mint a létrejöttük. Azok is, akiket a sötétség világa kormányzóinak és fejedelmeinek nevezett az apostol, nem akaratuk gonosz elferdülése nyomán kerültek a sötétségbe és hivatalukba, hanem a teremtésükkel adott szükségszerűség okán. A következetesség arra kényszerít, hogy ugyanezt gondoljuk az ellenségesség szellemeiről, a gonosz szellemekről és a tisztátalan lelkekről is.

Ha viszont képtelenség azt gondolni a rossz és ellenséges hatalmakról, amint bizonyosan képtelenség is, hogy gonoszáguk okát szükségszerűen a Teremtőjüknek tulajdonítsuk, mivel azt nem szabad döntésükben keressük; akkor bizony kénytelenek vagyunk azt is elismerni, hogy a jó és szent hatalmak jósága sem lényegükhöz tartozó tulajdonság. A jóság – világosan megmutattuk – csakis Krisztusban és a Szentlélekben lényegi, és természetesen az Atyában. Megmutattuk ugyanis, hogy a Szentháromság természete nem összetett, s így változások sem eshetnek benne. Ebből az marad meg megoldásként, hogy minden teremtménynél saját működésén és saját mozgásain múlt, hogy azok az erők, amelyek mások fölött fejedelemségekként szerepelnek, vagy hatalmat gyakorolnak, vagy uralkodnak, érdemük alapján, s nem teremtésükkor kapott előjogként részesültek rangjukban és lettek azok élére állítva, akiket – ahogy mondani szokás – irányítanak és akik fölött hatalmat gyakorolnak.

4. De hogy ilyen súlyos és nehéz kérdésekben ne pusztán következtetésekkel érveljünk és ne csak feltevésekkel próbáljuk egyetértésre készíteni hallgatóinkat, lássuk, a Szentírásban nem találhatnánk-e olyan kijelentéseket, melyek tekintélyünkkel erősítik állításainkat. Elsőként azt adjuk elő, amit a Szentírás a rossz hatalmakról mond, majd – ha az Úr arra méltat, hogy megvilágítsa elménket – megvizsgáljuk, mit tanít a többiekről, hogy ily módon próbáljuk meg eldönteni, mi áll a legközelebb az igazsághoz, s mit tartunk a jámborság szabálya szerint.

Ezekiel⁸⁶ prófétánál két jövendölést találunk Tyrus⁸⁷ fejedelméhez intézve. Aki a másodikat még nem ismeri, azt hihetné az elsőről, hogy egy emberről szól, aki a tyrusiak fejedelme volt. Éppen ezért az elsőt egyelőre nem is értelmezzük. A második viszont nyilvánvalóan nem egy emberre, hanem valamely magasabbrendű erőre értendő, aki a magasságból bukott alá, és vettetett a mélységbe és a rosszba. Mi ezért ezt vesszük példa gyanánt, mivel napnál világosabban mutatja, hogy ama gonosz és ellenséges erők nem természetüktől fogva teremtettek vagy alkottattak ilyeneknek, hanem a jobból kerültek a rosszba, és hitványabbá váltak. Eképpen a boldog erők természete sem olyan, hogy képtelen a jó ellentétének befogadására, ha akaratuk vagy hanyagságuk a rosszra hajtja őket, s ha állandó vigyázattal nem óvják állapotuk boldogságát. Ha tehát “Tyrus fejedelméről” az áll, hogy a szentek között volt és folttalan volt, Isten paradicsomában élt, az ékesség és szépség koronája díszítette, vajon hogyan lehetett volna alacsonyabb rendű bármely szentnél? Hiszen azt írja róla a próféta, hogy ő maga volt az ékesség és szépség koronája, és Isten paradicsomában folttalanul élt. Ki gondolhatná hát róla, hogy nem tartozott ama szent és boldog erők közé, akikről azt kell hinnünk, hogy a boldogságba helyeztetvén ilyen méltóságokkal ékeskednek? Ám lássuk végre, mit mond maga a jövendölés (Ez 23,11-19 – Septuaginta): “És lőn az Úr beszéde én hozzám, mondván: Emberfia, kezdj siralmat Tyrus fejedelme fölött és mondd neki: ezt mondja az Úr Isten: A hasonlatosság pecsétje és az ékesség koronája voltál Isten paradicsomának gyönyörűségeiben. Csupa drágakő volt ékszered, szardium és topáz, smaragd és karbunkulus, zafír és jáspis volt öltözeted, ezüst és arany, achát és ametiszt, krizolit, berill

és ónix díszített, arannyal töltötted meg kincsházadat és kamrádat magadban. Ama naptól, hogy teremtettelek, a kerubokkal⁸⁸ Isten szent hegyére helyeztelek. Tüzes kövek között voltál, folttalan voltál napjaidban teremted napjától, mígnem gonoszság találtatott benned. Kereskedésed sokasága által bűnökkel töltötted meg tárházadat és vétkeztél, ezért elűztél az Isten hegyéről és kivetett a kerub a tüzes kövek közül. Szíved felfuvalkodott ékességében, szépségében megromlott bölcsességed; bűneid sokasága miatt a földre vetettelek, a királyok színe elé állítottalak, látványnak és színjátéknak bűneid és gonoszságaid sokasága miatt. Kereskedéseddel bemocskoltad szentélyedet. Ezért tüzet támasztok közepedből, hogy megemésszen téged, hamuvá és üszökké teszek a földön, mindazok színe előtt, akik látnak téged. S mindazok, akik ismernek téged a népek közül, elálmélkodnak rajtad. Elvesztél és soha többé nem leszel.” Íme az Írás szava. S azt hallván: “A hasonlatosság pecsétje és az ékességek koronája voltál Isten paradicsomának gyönyörűségében”, vagy: “Ama naptól, hogy teremtettelek, a kerubokkal Isten szent hegyére helyeztelek”, ki tudná e kijelentés értelmét annyira kitágítani, hogy az valamilyen emberre vagy szentre, mi több, Tyrus fejedelmére alkalmazható legyen? Miféle tüzes köveket képzelhetnénk, melyek között ember járhat? Vajon ki lehetne az, aki teremted napjától folttalan volt, s akiben később igazságtalanság találtatott, s ekkor a földre vettetett? Ez azt jelenti, hogy olyanvalakiről van szó, aki bár nem volt földi, a földre vettetett és szentélye bemocskoltatott. Mindezt pedig Ezekielnek Tyrus fejedelméről szóló prófétai beszédéből vesszük, mely az ellenséges hatalomra vonatkozik. Ez pedig világosan bizonyítja, hogy valamikor szent és boldog hatalom volt, s miután gonoszság találtatott benne, e boldogságból alábukott és a földre hullott, tehát nem teremtedétől fogva, természete szerint lett ilyen. Úgy véljük, a próféta szava arra az angyalra vonatkozik, akinek hivatala a tyrusi nép kormányzása, és aki bizonyára lelkük gondozásával is meg volt bízva. Itt nincs helyünk annak eldöntésére, hogy mi értendő Tyruson és a tyrusiak lelkén: Vajon a Fönícia provinciabeli Tyrusra kell-e gondolnunk, vagy egy másira, melynek az általunk ismert földi város csak képmása? Vajon a tyrusi lelkek az ismert város polgáira vagy a spirituális jelentésben vett Tyrus lakóira értendők-e? Különbösen úgy tetszhetnék, hogy futtában kívánunk tisztázni olyan fontos és rejtett dolgokat, melyeknek külön könyvet vagy munkát kellene szentelni.

5. Egy másik ellenséges hatalomról Izaiás⁸⁹ próféta tanít. Ezt mondja (Iz 14,12-22 – Septuaginta): “Hogyan esett le az Égből a Hajnalcsillag, mely reggel fölkel? Összetört és a földre rogyott, aki felbujtotta a népeket. Te azt mondtad szívedben: felmegyek az égbe, az ég csillagai fölé helyezem trónusomat, a magas hegyen fogok ülni az északi magas hegyek fölött, a felhők fölé hágnok, hasonló leszek a Fölségeshez. Ám most a pokolba szállsz alá és a föld mélységeibe. Akik téged látnak, csodálkoznak rajtad és azt mondják: Ez az az ember, aki felindította az egész földet, megreszkettette a királyokat, ki a világot pusztasággá tette, lerombolta városait és nem szabadította ki a börtönben lévőket. A népek minden királya tisztességben nyugszik, ki-ki az ő házában, te pedig kivettéssel a hegyek közé ocsmány hullaként, ama halottakkal, akiket kard döfött át és a pokolra szállnak. Miként a vérral fertőzött és mocskolt ruha nem tisztul meg, azonképpen te sem leszel tiszta, mert elveszejtetted földemet és meggyilkoltad népemet; gonosz mag, nem maradsz meg az örökkévalóságban. Készítsd fel fiaidat a megölésre atyád bűneiért, hogy nem támadjanak fel, ne bírhák örökségül a földet, s ne töltsék be a földet háborúval. És fölkelek ellenük, mondja a Seregek Ura, és elveszejtem nevüket, maradékukat és magvukat.”

Az Írás e helye világosan kijelenti, hogy az, aki korábban Hajnalcsillag (Lucifer)⁹⁰

volt, és reggel fölkel, lebukott az égből. Ám ha természete szerint eleve a sötétség volt, ahogy néhányan gondolják, vajon hogyan mondhatná róla a próféta, hogy valamikor Hajnalcsillag volt? Vagy hogyan kelhetett föl reggel az, akiben semmi sem volt a fényből? De az Üdvözítő is így tanít minket az ördögről: “Láttam a sátánt: mint a villám, Úgy bukott le az égből” (Lk 10,18). Tehát valamikor fényesség volt. De az igazság dicsőséges eljövételét Urunk is a villámhoz hasonlította, mondván: “Ahogy a villám az ég egyik végétől az ég másik végéig felvillan, olyan lesz az Emberfiának eljövetele is” (Lk 17,24; Mt 24,27). Ugyanígy villámhoz hasonlítja a Sátánt, azt mondja, lebukott az égből, s ezzel kijelenti, hogy valamikor az égben volt, a szentek között foglalt helyet, s részesedett abban a világosságban, melyben minden szent részesedik, melyből a fény angyalai⁹¹ lesznek, s melynek okán apostolait a világ világosságának⁹² nevezi az Úr. Így volt világosság valamikor az ördög is, mielőtt vétkezett, e helyre bukott alá, és dicsősége porrá lett, amint ez az istentelenek osztályrésze, ahogy a próféta mondja. Ezért nevezik “e világ” azaz a földi lakhely fejedelmének.⁹³ Ugyanis fejedelme azoknak, akik követték gonoszságát, mert az egész világ – világnak itt e földi helyet nevezem – a gonosz, vagyis a lázadó hatalmában van. Azt pedig, hogy lázadó (azaz szökevény), így jelenti ki az Úr Jób könyvében: “Horogra kapod a lázadó (azaz a szökevény) sárkányt” (Jób 40,25). Az pedig bizonyos, hogy sárkányon itt maga az ördög értendő.

Ha tehát az ellenséges hatalmaknak szökevény (hitehagyott) a nevük, s ha azt olvassuk róluk, hogy valamikor folttalanok voltak, ám a folttalanság az Atyán, a Fiún és a Szentlelken kívül senkinek sem lényegéhez tartozó tulajdonsága, s a szentség minden teremtményben csupán járulékos (ami pedig járulékos, az el is veszhet), s ha amaz ellenséges hatalmak valamikor folttalanok voltak, s azok között lakoztak, akik folttalannak is maradtak mostanáig, akkor mindebből nyilvánvaló, hogy senki sem lényege, azaz természete szerint folttalan, s azonképpen senki sem lényegénél fogva szennyes. Következésképpen rajtunk és tetteinken múlik, hogy boldogok és szentek legyünk, vagy pedig restség és hanyagság által a boldogságból a gonoszságba és kárhozatba bukjunk alá olyannyira, hogy ha valaki – hogy úgy mondjam – nagyon is előre halad a gonoszságban és annyira elhanyagolja önmagát, az eljut addig az állapotig, hogy egy úgynevezett ellenséges hatalommá lesz.

6. A végről vagy beteljesedésről

1. A “vég” avagy “beteljesedés” kifejezés a bevégzett és beteljesített dolgokra utal. Ez pedig itt arra figyelmeztet bennünket is, hogy aki erről kíván olvasni vagy ismereteket szerezni, annak e bonyolult és nehéz kérdés megértéséhez teljes és felkészült értelemmel kell rendelkeznie, nehogy járatlansága miatt feleslegesnek és hiábavalónak tartsa az elmondandókat, vagy ha egyebütt felszedett, előzetesen megformált véleménye van, akkor nem annyira észérvekre, mint inkább előítéletére támaszkodva nehogy eretnekségnek és az egyház hitével ellenkezőnek vélje, amit mondunk. Mi is félve és óvatosan mondjuk el felfogásunkat, inkább megvitatás és vizsgálódás formájában, mintsem biztos állításképpen. A korábbiakban megjelöltük mindazt, amiről világos és egyértelmű kijelentésekre van szükség. Úgy gondolom, a Szentháromságot tárgyalva erőnkhez képest eszerint jártunk el. A mostani kérdéssel csak gyakoroljuk magunkat, inkább vitatkozás, semmint végleges tanítás formájában.

A világ vége és beteljesedése akkor fog elkövetkezni, amikor ki-ki érdeme szerint megbűnhődik vétkeiért, s csakis Isten ismeri⁹⁴ azt az időpontot, amikor mindenki elszenvedi azt, amit megszolgált. Mindenesetre egyetlen végnek gondoljuk azt, amire Isten jósága Krisztus által az egész teremtést szólítja majd, miután alávetette és leigázta ellenségeit is. Mert ezt mondja a Szentírás: “Azt mondta az Úr az én uramnak: Úlj jobbomra, míg lábad zsámolyává teszem ellenségeidet” (Zsolt 109,1). S ha nem egészen értenénk e prófétai beszédet, megértjük Pál apostolból, aki világosan mondja: “Uralkodnia kell Krisztusnak, míg minden ellenségét lába alá nem veti” (1Kor 15,25). S ha az apostol e világos kijelentéséből sem értenénk meg, hogy mit jelent az ellenségeket lába alá vetni, halljuk, mit mond a következőkben: “Ő alá kell, hogy vettessenek mindenek” (1Kor 15,27). Mi tehát az alávettetés, mellyel Krisztus alá kell, hogy vettessenek mindenek? Úgy gondolom, ez ugyanama alávettetés, mellyel mi is alattvalói akarunk lenni, mellyel alávettette az apostolok és minden szentek is, akik Krisztust követték. Az alávettetés, mellyel Krisztus alá vettünk, az alattvalók Krisztustól való üdvösségét is jelenti, miként Dávid is mondotta: “Nemde az Istennek lesz alávetve az én lelkem? Tőle van az én üdvösségem” (Zsolt 61,2).

2. S ha így gondoljuk el a véget, midőn minden ellenség Krisztus alá vettetik, legyőzetik az utolsó ellenség, a halál,⁹⁵ s Krisztus, miután alája vettettek mindenek, átadja az országlást az Atya-Istennek, úgy ennek alapján elmélkedjünk a dolgok kezdetéről is. Mert a vég mindenkor hasonlatos a kezdethez, ha tehát mindenek egy, közös a vége, akkor egy és közös volt mindenek kezdete is, s miként a sok dolognak egy a vége, azonképpen a különbségek és sokféleségek is egyetlen kezdetből valók. Am az Isten jósága a Krisztusnak való alávetés és a Szentlélekben való egység által a kezdethez hasonló egy, közös véghez szólítja mindazokat, akik Jézus nevére térdeket hajtanak, s ezzel jelét adják alattvalói mivoltuknak (Fil 2,10), ezek pedig az “égiek, földiek és alvilágiak” (uo.). Ez a három elnevezés átfogja az egész mindenséget, tehát azokat, akik ama egyetlen kezdet után különböző mozgásuknak megfelelően más-más pályán haladva érdemük szerint különböző létrendekbe soroltattak. Hiszen a jóság bennük nem volt lényegi sajátosság, mint az Istenben, Krisztusában és a Szentlélekben. Mert a jóság egyedül a Háromságban, mindenek alkotójában lényegi, az egyéb létezőkben járulékos és elveszhet, ezek csakis akkor boldogok, ha részesednek a szentségben, bölcsességben és magában az istenségben. Ha pedig hanyagok és nemtörődömök e részesedésben, akkor restségükkel maguk az okai, hogy előbb vagy utóbb, többé vagy kevésbé elbuknak. S mivel, mint mondtunk, e bukás, melynek során elvesztik eredeti állapotukat, a szándékoknak és cselekedetnek megfelelően sokféle, mivel tehát van, aki kevésbé, van, aki nagyon mélyre alacsonyodik, az isteni gondviselés ítéletének igazságossága abban áll, hogy a mozgások különbözőségének megfelelően úgy ér mindenkit, ahogy az hanyatlásával vagy emelkedésével megérdemli. Akik pedig megmaradtak ama kezdeti állapotban, mely véleményünk szerint hasonlatos az eljövendő véghez, azok közül némelyek a világ elrendezésekor az angyalok rendjébe soroltatnak: némelyek az erőkbe, némelyek a fejedelemségeibe, egyesek a hatalmasságokéba (hogy hatalmat gyakoroljanak azokon, akiknek szükségük van arra, hogy hatalom legyen fölöttük), mások a trónusok rendjébe, hogy ítéljék és kormányozzák azokat, akiknek szükségük van erre, megint mások uralmat kapnak, természetesen a szolgák fölött. Mindeme hivatalokat a gondviselés méltányos és igazságos döntése osztja rájuk, érdemeiknek és ama tökéletességüknek megfelelően, amelyet Istenben való részesedésükben és Isten követésében elértek. Akik pedig elvesztették ugyan az első boldogság állapotát, de nem

jóvátehetetlenül, a fent leírt szent és boldog rendek irányítása és uralma alá vettetnek; segítségükkel, útmutatásaik és üdvös tanításuk nyomán megújulva visszatérhetnek és visszahelyeztetetnek boldogságuk állapotába. Amennyire meg tudom ítélni, belőlük lett az emberi nem rendje, mely az eljövendő korban vagy korokban, midőn Izaiás szerint új ég és új föld⁹⁶ lesz, visszahelyeztetik ama egységbe, melyet az Úr Jézus ígér, mikor ezt mondja az Atya-Istennek tanítványairól: “De nemcsak értük könyörgök, hanem azokért is, akik a szavukra hinni fognak bennem. Legyenek mindnyájan egyek. Amint te, Atyám, bennem vagy s én benned, úgy legyenek ők is egy bennünk.” Majd így folytatja: “hogyan legyenek, amint mi egyek vagyunk: én bennük, te bennem, hogy így ők is teljesen egyek legyenek” (Jn 17,20-23). Megerősíti ezt Pál apostol, mondván: “míg mindnyájan el nem jutunk a hitben és az Isten Fia megismerésében az egységre, és meglelt emberré nem leszünk, elérve a krisztusi teljességet” (Ef 4,13). Ugyanő máshol arra buzdít minket, hogy már ebben az életben, az Egyházban, mely az eljövendő birodalom képmása, ezen egység képmásává legyünk: “ugyanazt mondjátok mindannyian, és ne szakadjatok pártokra, hanem tökéletesen azon egy értelemben és ítéletben legyetek” (1Kor 1,10).

3. Tudni kell, hogy némelyek, akik ama egy kezdetből – mint mondtuk – aláhullottak, akkora méltatlanságra és gonoszságra adták magukat, hogy méltatlanok a nevelésre és tanításra (ezt a tanítást és nevelést az emberi nem a testben kapja, az égi hatalmak segítségével), sőt ellenségei és gyűlölői azoknak, akik nevelésben részesülnek. Ezért a halandók egész élete harc és küzdelem, azok csatáznak és küzdenek ellenünk, akik reménytelenül alábuktak a jobb állapotból, ők az “ördög és az ő angyalai”⁹⁷ és a gonoszság egyéb rendjei, melyeket az apostol az ellenséges hatalmakról szólva felsorolt.⁹⁸ Vajon azokból a rendekből, akik az ördög fejedelemsége alatt élnek és gonoszságának engedelmeskednek, néhányan megtérhetnek-e⁹⁹ valaha a jövendő korokban a jósághoz, minthogy van bennük szabad akarat, vagy pedig az állandó és beléjük rögződött gonoszság a megszokás révén egyfajta természetükké válik-e? Ezt bizony vizsgálj meg te magad is, olvasóm, azzal a feltételezéssel, hogy az a rész sem ezekben a látható és időbeli világokban, sem azokban, amelyek láthatatlanok és örökök, semmiképpen sem lesz teljességgel kizárva abból a végső egységből és összhangból. Ugyanakkor e látható és időbeli, valamint ama láthatatlan és örök világokban is rendjük, fajuk és érdemük szerint bánnak velük; némelyeket az első, másokat a rá következő, sokakat pedig a legvégső időkben javít meg és hoz rendbe az angyali, majd a magasabbrendű erők nevelése, ami nagyon súlyos büntetések – hogy úgy mondjam -, korszakokon át tartó kemény fenyítések által megy végbe. Így fokozatosan jutnak egyre magasabbra, végül egészen a láthatatlan és örök világba, miután a nevelés során az égi erők hivatalait is egyenként végigviselték.

Véleményem szerint mindebből világosan következik, hogy minden értelmes lény átmehet az egyik rendből a másikba, s mindegyikből eljuthat mindegyikbe, hiszen szabad akaratánál fogva szándékainak és tetteinek megfelelően képes a tökéletesedésre és a romlásra.

4. Mivel Pál szerint¹⁰⁰ némely dolgok láthatók és időbeliek, mások ellenben láthatatlanok és örökkévalók, lássuk, mi értendő azon, hogy a látható dolgok időbeliek. Az-e, hogy az eljövendő terekben és időkben, melyekben az egyetlen kezdet szétszóródása és szétválása az egy és ugyanazon végben és hasonlóságban megszűnik, nem fognak többé létezni? Vagy az, hogy jelenlegi, látható alakjuk el fog múlni, de létezésük és természetük mindenképpen megmarad? Pál az utóbbira látszik gondolni, mikor ezt mondja: “mert e világ formája elmúlik” (1Kor 7,31). Dávid is hasonlót mond:

“Az egek elvesznek, de te megmaradsz, és mint a köntös, elválnak mind, váltod őket, mint a köpenyt, mint a ruhát”¹⁰¹. Ha tehát változnak az egek, nem pusztulnak el, mert az, ami változik, nem vész el, s ha elmúlik a világ külső formája, nem pusztul és nem vész el teljességgel az anyagi természet; a változás minőségének és formájának átalakulását jelenti. Izaiás nyilvánvalóan ugyanezt az értelmezést sugallja jövődőlésében: “Új ég és új föld lesz” (Iz 65,17). Ég és föld megújulása, a világ formájának átváltozás a és az egek megváltozása kétségkívül azok kedvéért történik, akik a fent jelzett úton haladva ama boldog végre törekuszenek, amelynek az ellenségeket is alá kell vetni, s amelyben Isten minden lesz mindenkben¹⁰². Ami azt a feltevést illeti, mely szerint az anyagi, azaz testi természet teljességgel elpusztul, amikor az a vég bekövetkezik, nem tudom felfogni, hogy miképpen élhet és létezhetnék ennyi lény test nélkül, hiszen egyedül Isten, tehát az Atya, a Fiú és a Szentlélek természetének sajátja az anyagtalanság, minden testi járuléktól ment létezés. Mások esetleg úgy vélik, hogy e végben és beteljesedésben a testi természet annyira megtisztul, hogy éterként, s valamiféle égi tisztaságként és áttetszőségként képzelhető el. Ám azt, hogy pontosan miként lesznek e dolgok, egyedül Isten tudja, és azok, akik Krisztus és a Szentlélek által az Ő barátai.

JEGYZETEK

Órigenész (kb. 185 – 251/3/4): Ókeresztény egyházi író, a görög patrisztika egyik legjelentősebb alakja. Apja Leonidasz, aki fiát alapos nevelésben részesítette, 202-ben a Septimius Severus-féle keresztényüldözések idején veszítette életét. Órigenész talán hallhatta az újplatonikus Ammóniosz Szakkasz, valamint a keresztény Clemens Alexandrinus (Alexandriai Szent Kelemen) előadásait. Órigenész maga is korán tanítani kezdett. Ifjúkorában magántanárként, később átvette a neves alexandriai katékhéta-iskola vezetését. Sokat utazott, járt Rómában, több, ízben Palesztinában, Görögországban, Arábiában, Julia Mamaea meghívására Antiochiában. 230-ban Palesztinában pappá szentelték, ennek kapcsán azonban konfliktusba keveredett püspökével, Démétriosszal, akinek hatására az alexandriai zsinat kiközösítette. Órigenész így 231-ben a palesztinai Caesareában telepedett le, s itt nyitott iskolát. Decius császár (249-251) keresztényüldözései alatt bebörtönözték és megkínózták. Szabadulása után, valószínűleg Gallus császár (251/253) idején vagy röviddel utána halt meg.

Alakjáról tudósít tanítványa, Csodatévő (Thaumaturgosz) Gergely, Caesareai Pamphilosz, Caesareai Euszébiosz, Hieronymus (Jeromos) egyházatyja. Hatalmas terjedelmű munkássága csak részben maradt fenn. Egyik legjelentősebb munkája *A princípiumokról* (más fordításban: *Az alapelvekről*) címmel a keresztény dogmatika első rendszerezési kísérletének számít, s az Isten, a Szentháromság, a világ, az ember, a test, a lélek, a bűn, az akaratszabadság, a megváltás stb. kérdéseit tárgyalja. *Hexapla* néven ismert alkotása a Biblia szövegkritikai kiadása, amely hat hasábon, Órigenész gondozásában közli a Biblia héber szövegét, ennek görögbetűs átírását, Aquila, Szümmakhosz, a Septuaginta, valamint Theodotion görög fordítását. Igen jelentősek egzegétikai munkái. A Biblia legtöbb könyvéhez írt magyarázó műveket (kommentár, homília, szkholion), amelyekben az allegorizáló módszert érvényesíti. Apologetikai művét *Kelszosz ellen* címmel írta meg, azzal a céllal, hogy kihangsúlyozza a keresztény gondolkodás önállóságát és sajátos arculatát. Órigenész felfogását sok vonatkozásban platonikus, antignosztikus, részben sztoikus nézetek jellemzik. Logosz-tana szubordinacionista színezetű. Vallja a lélek preegzisztenciáját, erőteljesen hangsúlyozza az emberi akaratszabadságot. Tanítása keretet ad az apokatasztaszis, a dolgok korábbi állapotába való ismételt visszatérés elvének.

Órigenész megítéléséről – saját korával kezdődően – óriási viták zajlottak. Munkásságát tisztelettel övezik például a kappadókiai egyházatyák, bár nézeteit nem követik. Műveiből *Philokalia* címmel válogatást ad közre Baszileiosz és Nazianzoszi Gergely. Noha origenizmusról zárt tanrendszert alkotó áramlatként nem beszélhetünk, egyes origenista elgondolásokat abszolutizáló irányzatok, szerzetesmozgalmak egy ideig éreztették hatásukat. Órigenész-ellenes mozgalmak már a 3. és 4. században jelentkeztek. Később Justinianus császár 545-ben – egyházpolitikai megfontolásokból is – kilenc origenészi tételt

utasított el, a 2. konstantinápolyi zsinat (553) pedig számos órigenészi eszmét, illetve a nevéhez kapcsolódó személyt és irányzatot ítélte el. Órigenész eredeti gondolkodása azonban vitatott mivoltában is a patrisztika s a későbbi keresztény gondolkodás egyik tekintélyes és termékeny hatású alkotása maradt.

Műveinek kiadásai: J. P. Migne: *Patrologiae cursus completus. Series Graeca* (=PG). 11-14. köt. Paris, 1857. PG. 17. (1860.); *Die Griechischen Christlichen Schriftsteller* (=GCS). *Origenes Werke*. Hrsg. von P. Koetschau u.a., 1.12. köt. Leipzig-Berlin, 1899-1955.

A principiumokról főbb kiadásai: PG. 11.; GCS, *Origenes Werke*. 5. köt. 1913.; *I principi, a cura di M. Simonetti*. Torino, 1968.1, 1979.2; *Vier Bücher von den Prinzipien*. Hrsg. von H. Görgemanns H. Karpp. Darmstadt, 1976.; *Traité des principes par H. Coruzeit et M. Simonetti*. 1-2. köt. Paris, 1978. (Sources Chrétiennes, 253.).

1 A mű címe görögül *Peri arkhón*, latin fordításban *De principiis*, Az "arkhé" sokrétű filozófiai tartalma azonban már kezdettől nehézségek elé állította a fordítókat. Rufinus (†410); Órigenész művének latinra fordítója a "principium" szó használata mellett dönt, de maga is ingadozik az "arkhé" értelmezésében, mivel – írja az előszóban – principiumoknak is, principátusoknak is lehet mondani. Már ekkor felmerül tehát az a kétféle felfogás, amely a modern fordításokat és értelmezéseket is megosztja. Az egyik irányzat a címet logikai szellemben fő tanokként, alaptanításként értelmezi (K.F. Schnitzler: *Origenes Über die Grundlehren der Glaubenswissenschaft*. Stuttgart, 1835. XXIII. o.; *Die Griechischen Christlichen Schriftsteller. Origenes Werke*. HRSG von P. Koesthau. 5. köt. Leipzig-Berlin, 1913.), a másik irányzat ontológiai értelemben, a lét alapjaiként, a dolgok alapelveiként fogja fel (G. Thomasius: *Origenes. Ein Beitrag zur Dogmengeschichte des dritten Jahrhunderts*. Nürnberg, 1837. 90. o.; H. Koch: *Pronoia und Paideusis*. Berlin, 1932. 251. skk. o.; J. Danielou: *Origene*. Paris, 1948. 106; skk.o.; E. V. Ivánka: *Plato Christianus*. Einsiedeln, 1964. 110. skk.o.). Berner szerint Órigenész tudatosan kombinálhatta mindkét jelentést (u. Berner: *Origenes*. Darmstadt, 1981. 64. o.). Simonetti pedig megjegyzi, hogy az egyedül igaz arkhé Órigenész számára maga Isten (M. Simonetti: *Introduzione*. in: *Origene: I Principi*. Torino, 1979.2. 27-28. o.). A cím értelmezéséhez ld. még: *Traité des Principes par H. Crouzet et M. Simonetti*. 1-2. köt. Paris, 1978. 1. köt. 12-15. o.

2 Az Egyházban már igen korán kétségek merültek fel arra vonatkozóan, hogy Pál apostol-e a szerzője a Zsidókhöz írott levélnek. Feltűnt, hogy a Zsidókhöz írt levél formai tekintetben eltér a többi páli levéltől: hiányzik a szokásos bevezető rész, és némiképpen mások a befejező sorok is. Méginkább szembeötlő a levél görög nyelvezetének irodalmisága, szójátékaiban (1,1; 5,8-14; 7,3.9; 9,10; 11,37; 13,14) is megnyilvánuló gördülékenysége, amely egyértelműen felülmúlja Pál többi levelének stílusát. Ezek mellett később problémát jelentettek a levél ószövetségi idézeteinek bizonyos filológiai vonatkozásai és egyéb kérdések is (ld. ehhez: Szentiványi Róbert: *A szentírástudomány tankönyve*. Szeged, 1942.4, 664-672. o.).

A tartalmi szempontok mellett az is gyengítette a levél apostoli eredetéről vagy sugalmazásáról vallott nézeteket, hogy eretnek irányzatok szívesen hivatkoztak a levél több helyére. Amikor a levél Krisztusról szólva így fogalmaz: "annyival kiválóbb lévén az angyaloknál." (1,4), a Fiú isteni eredetét, rangját akarja kihangsúlyozni. Az ariánusok azonban ebből Krisztus teremtményi mivoltát olvasták ki, és ezzel is erősítették az Atya és a Fiú különbségéről, hasonló lényegűségéről alkotott elképzeléseiket. Az idézett helyhez ld. még Küroszi Theodorétosz *Az Úr emberréválásáról* című munkáját (*De Inc.* 21., 2. kötet 158. o.). Küroszi Theodorétosz egyébként Pálnak tulajdonítja a Zsidókhöz írott levelet pl. *De inc.* 22. (2. kötet 161. o.).

A levél másik kritikus pontja a bűnbocsánat és az üdvözülés kérdését érinti: "Mert lehetetlen dolog, hogy akik egyszer megvilágosítottak... és elesetek, ismét megújuljanak a megtérésre." (6,4-6); "Mert ha szándékosan vétkezünk, az igazság megismerésére való eljutás után, akkor nincs többé bűnökért való áldozat. Hanem az ítéletnek valami rettenetes várása, és a tűznek lángja, amely megemészti az ellenszögölöket" (10,26-27) – mondja a levél (egyébként Lk 12,47; Jn 15,22; 2Pt 2,20-21-gyel megegyezően, illetve 1Jn 1,9-cel szemben), és ebben a montanisták és a novatianusok saját nézeteik megerősítését látták.

Montanosz a 2. sz. második felében a kisázsiai Frígiában működött. Pogány korában Kübelé eunuch papja volt, majd megkeresztelkedett. Hívei eksztatikus látomásos állapotba estek, szigorú aszkézist, állhatatosságot, vértanúságot, az Úr közeli eljövételét hirdették. Saját próféciajukat mintegy a harmadik szövetség, a Szentlélek kora kezdetének tartották. Nézetük szerint bűnbocsátó hatalommal kizárólag a Szentlélek által eltöltött montanista hívek, a pneumatikusok vagy karizmatikusok rendelkeznek. Tanaik erősen hatottak a rigorista Tertullianusra (kb. 160-kb. 220), aki 207 körül maga is montanista lett, s aki *De pudicitia* (Az erkölcsösségről vagy szemérmességről) című művében Mt 18,20-ra támaszkodva kétségbe vonta az egyház bűnbocsátó hatalmát.

Novatianus római presbiter a 3. sz. közepén. Gondolkodására hatott Tertullianus. Amikor Cornelius

pápa (251-253) készséget mutatott arra, hogy a Decius császár (249-251) alatti keresztényüldözések folyamán hitüket megtagadó híveket visszafogadja az egyházba, Novatianus a hitehagyottak iránti megbocsátás lehetetlenségét hirdetve ellenpápa lett.

Amellett, hogy a Zsidókhoz írott levél némely vonása kérdésessé tette Pál szerzőségét, a levél főbb nézetei mégis az apostol többi levelének felfogását tükrözik, s a levél számos helye (Timóteus említése, Pálra emlékeztető allegóriák használata stb.) az ő szerzősége mellett szól. Mindezeket együttvéve így kezdettől fogva igen nehéz volt egyértelmű véleményt alkotni a levél írójának személyét, illetve a levél eredeti nyelvét (héber, arámi, görög) illetően. A helyzet bonyolultságára jellemző, hogy Gaius, a 200 körül működő montanista római presbiter a levelet nem számította Pál apostol levelei közé (Euszebiosz: *Hiszt. ekkl.* VI. 20. 3.). Pantainosz szerint Pál írta a levelet, s ugyanígy vélekedik a többek által tanítványának tartott Alexandriai Kelemen is, aki azonban hozzáteszi, hogy a levél eredetileg héberül íródott (noha a feltételezhető címzett, a jeruzsálemi zsidó közösség ebben az időben arámiul beszélt), s azt Lukács fordította le görögre (Euszebiosz: *Hiszt. ekkl.* VI. 14.). A fordító személyét illetően szóba jött még Római Kelemen (Euszebiosz is ezt valószínűsíti: *Hiszt. ekkl.* III. 38. 1-3.), alexandriai Apollón és Arisztón is.

Maga Órigenész is véleményt nyilvánított a kérdésben. Homiliái a Zsidókhoz írott levélről elvesztek. Euszebiosz Egyháztörténetében azonban megőrizte Órigenész szavait: "a Zsidókhoz út levélről Órigenész ezt a magyarázatot adja a róla mondott *Homiliákban*: 'Mindaz, aki ért a stílusok megkülönböztetéséhez, bevallhatja, hogy a Zsidókhoz címzettnek nevezett levél stílusának jellege nem tükrözi az apostol egyszerű szóhasználatát, aki maga vallja be, hogy egyszerűen beszél, vagyis nem ért az ékesszóláshoz (1Kor 2,1; 2Kor 11,6; de ld. ApCsel 18,24), hanem a levél stílusa szempontjából nagyon is görög. Újból le kell szögezni, hogy a levél gondolatai csodálatosak, és nem maradnak el a vitathatatlanul apostoli iratok gondolatai mögött, és mindaz, aki figyel az apostoli felolvasásra, bevallhatja, hogy ez igaz. Ha a saját véleményemet kérdeznék, azt mondhatnám, hogy a gondolatok az apostoltól erednek, a kifejezés és megfogalmazás azonban olyan valakitől, aki az apostol tanítását adja elő, és mintegy fogalmazótól, aki lejegyzí azt, amit a mester mondott. Ha tehát valamely egyház Pálénak tartja ezt a levelet, ezért is illesse tisztelet, hiszen nem véletlenül hagyományozták át páli levélként a régiek. Azt azonban, hogy ki írta a levelet, valójában Isten tudja, a hozzánk eljutott hagyomány azonban beszél egyesekről, akik azt mondják, hogy Kelemen, aki római püspök volt, írta a levelet, és másokról, akik azon a véleményen vannak, hogy Lukács, aki az Evangéliumot és az Apostolok Cselekedeteit írta.'" (Euszebiosz: *Hiszt. ekkl.* VI. 25. 11-14. Ford.: Baán István. Budapest, 1983. 272-273. o.).

A kérdés tisztázásában Jeromos (347-420) ehhez képest nem lép előre, sőt, ellentmondásosabban fogalmaz *A kiváló férfiak* című munkájában: "Az a levél pedig, amelyet a Zsidókhoz írt levélnek mondanak, nem fogadható el az övének (ti. Pálénak), stílusa és a benne levő tanításnak a többiekkel (ti. a többi páli levéllel) való meg nem egyezése miatt. Tertullianus szerint az Barnabásnak tulajdonítható, mások szerint Lukácsnak vagy Kelemennek, aki ezen idők után lett a római egyház püspökévé; róla egyesek úgy tudják, hogy maga Pál szentelte fel, és egy beszédet is mondott ez alkalomból; annyi bizonyos, hogy Pál valóban út a zsidókhoz, de mivel azok irigykedtek reá, a levél kezdetén levő köszöntő sorokban elhagyta a megszólítást (ez volt már Alexandriai Kelemen véleménye is, ld. Euszebiosz: *Hiszt. ekkl.* VI. 14. 3.), ő ugyanis zsidó ember lévén héberül írta a maga szép beszédformájában, és mindazt, amit ő héber nyelven remek stílusban megírt, még szebb nyelvezettel görögre fordította; innen van az, hogy vannak olyanok, akik Pál apostol többi levelétől eltérőnek látják ezen levelet. (Hieronymus: *De vir. ill.* v. Ford.: Ladocsi Gáspár. in: *Apostoli atyák*. Budapest, 1980. 31. o.).

Sok tekintélyes egyházatya (Irenaeus, Hilarius, Augustinus, Baszileiosz, Nazianzoszi Gergely, Nüsszai Gergely, Khrüszosztomosz) mellett az antiochiai (268), majd később a tridenti (1545-63) zsinat is Pál szerzőségét állította. A levél apostoli eredete mellett foglalt állást a Szentírás-bizottság 1914. jún. 14-én (ld. Szentiványi: *i.m.* 671-672. o.), nyitva hagyva a levél görög megfogalmazásának kérdéseit.

3 A kereszténységnek az antik gondolkodáshoz való viszonyáról ld.: *Bevezetés*. 16-17., 19-22. o. Órigenész: *A princípiumokról*. 78. jegyzet.

4 Jn 14,6

5 Az erre való hivatkozást ugyanilyen hangnemben ld. Irenaeus: *Adv. haer.* 1. 9,4.; 1. 10,1.; III. 2,2.; Tertullianus: *Praescr. haer.* 13.; Clemens Alex.: *Stro* VII. 16,94.95.; VII. 17,107. Órigenésznél ld. még: *Comm. info.* 13,16.; *Comm. ser. in Mt.* 46.

6 A világ létrejöttének görög felfogásától határolódik el.

7 Az Ószövetség és az Újszövetség Istenének azonosításával Órigenész itt a gnosztikus felfogásoktól határolja el magát. Ld. még 117. jegyzet. .

8 Antignosztikus és antidoketista élű kijelentés, mivel az említett nézetek szerint Krisztus teste csak

látszólagos volt, s ezért szenvedése a kereszten nem lehetett megváltó erejű.

- 9 Az asztrológia teljesen felemás pogány megítélésétől eltérően, és az Ószövetség egyértelműen elítélő hangvételével megegyezően a keresztény szerzők kezdettől fogva egyöntetűen elutasító magatartást tanúsítottak az asztrológiával szemben, mivel átlátták, hogy az asztrológia fátumfogalma alapjaiban veszélyezteteti mind az emberi akaratot, mind az isteni transzcendenciát és mindenhatóságot. Maga Órigenész is az asztrológia ellen foglal állást: *C. Cels.* V. 8.; V. 10.; *Comm. in Gen.* III.
- 10 Ez az úgynevezett traducianista felfogás (Tertullianus, Augustinus). Órigenész a kérdéstről még: *Comm. in Cant.* II.
- 11 Órigenész nevezetes sorai az angelológiának – miként más teológiai diszciplínáknak is – arra az eljárására utalnak, hogy az angyalokról szóló számos bibliai kijelentés közül az egyes konkrét és részleges állításokból értelmi, teológiai következtetések segítségével az angyalok olyan jellemzéséhez jussanak, amely a kinyilatkoztatott tételekkel együtt összefüggő angyltant eredményez. Órigenész angyltana meglehetősen vitatott, némely tételét a későbbiekben elítélték. Az angyltana egyes kérdéseit részletesebben ld. a 105.; 115-121.; 126.; . oldalakon és ezek jegyzeteiben.
- 12 Ugyanígy Irenaeus: *Dem.* 16.; Athenagoras: *Legat.* 24,5. Ld. még a 80. és 90. jegyzetet.
- 13 Kétszáz évvel később az ilyen kérdéseket Augustinus helytelennek minősíti. *Vallomások* című munkájának egy helyén arra az ellenvetésre válaszol, hogy vajon mit cselekedett Isten a világ teremtése előtt. A kérdésben ugyanis az a vád rejlik, hogy mivel Istenben – Úgymond – egy adott időben támad fel a teremtés akarása, ezért a korábbi időkre vonatkozóan ennek hiánya miatt az ő mindenhatósága, örök mivolta stb. nem fogadható el. Augustinus válaszában az örökkévalóság és az idő összemérhetetlenségét, a teremtés és az idő szerves összetartozását hangsúlyozza, s kijelenti: “Te alkottad magát az időt, így nem iramodhattak tehát korszakok tova, amíg az időt te meg nem teremtetted. Ha pedig az ég és a föld előtt nem létezett idő, fölösleges a kérdés, hogy mit műveltél akkor. Hiszen nem volt még *akkor*, amikor idő nem létezett. Nem időben előződ meg az időt, mert így nem előznél meg minden időt. Ámde minden múlt előtt ott jársz Te fölséges örökkévalóságod szüntelen jelenével, és fölébe magasztosulsz minden jövődönék” (*Conf.*: XI. 13. Ford.: Városi István, Budapest, 1982. 357. o.). Ld. még Augustinus: *De Civ. Dei* XII. 16.; illetve a 18. jegyzetet. Vö. platon: *Timaios* 37. d-38 b.
- 14 Az alexandriai gondolkodás allegorizáló hagyományával (Philón) megegyezően Órigenész is nevezetes allegorizáló exegéziséiről. Eusebiosz írja az ifjú Órigenészről: “Nem elégedett meg azzal, hogy az isteni igék egyszerű és kézenfekvő értelmét megismerje, hanem valami többet keresett, és már ekkor mélyebb szemléleti módokat akart felfedezni.” (Eusebiosz: *Hiszt. ekkl.* VI. 2: 9. Ford.: Baán István, Budapest, 1983. 244. o.)
- 15 A *Péter tanítása*, azaz a *Kériügma Petrou* újszövetségi apokrif irat. Apokrifnak (apokrüphosz = rejtett, titkos, tiltott) számítanak a nem-kanonikus (kanón = mérőrúd, mérték, példa, szabály stb.), azaz a nem sugalmazott, illetve a szent könyvek jegyzékébe (kánon) fel nem vett, s így az istentiszteleteken felolvasható könyvek közé nem tartozó iratok. A 2. századtól ismeretes újszövetségi kánonlisták (az első az Úgynevezett Muratori-töredék) jó ideig számos esetben eltértek egymástól; az újszövetségi kánon rögzülését a 4. sz. végére lehet tenni. A kánon ekkorra kialakuló összeállítását vallja Athanasziosz alexandriai püspök körlevele (367), egy kalthágói zsinat (397) és 1. Ince pápa egyik levele (405). Az Athanasziosz óta használatos kánont szentesítette később, 1546-ban a tridenti zsinat (1545-1563). Így lehetséges, hogy Órigenész számos esetben még olyan művekre hivatkozhat, amelyek a későbbiekben apokrifnek minősültek.

A terminológiai pontosság kedvéért meg kell jegyezni azt is, hogy míg az Újszövetségi könyvek esetében az apokrif szóhasználat egyértelmű, addig az ószövetségi kánonról szólva az apokrif több iratcsoportot is jelölhet. Amellett, hogy a judeai zsidó közösségben ötszáz éves szerkesztői folyamat eredményeképpen létrejött a héber kánon, az alexandriai diaszpórában is kialakult még ezt megelőzően egy ennél bővebb összeállítása a szent könyveknek. A keresztény egyház később lényegében az alexandriai kánont vette alapul, s a héber kánon könyveit protokanonikusnak (elsődleges kanonikusnak), az alexandriai kánon által tartalmazott többletet pedig deuterokanonikusnak (másodkanonikusnak) nevezték, az egész gyűjteményen kívül maradt iratokat pedig apokrifnek. A protestáns szóhasználat azután ezzel szemben kanonikusnak csak a héber kánont tekinti (Luther ezt fordította le), az úgynevezett deuterokanonikus műveket apokrifnek tartja, a mindezekon kívül maradó írásokat pedig pszeudoepigráfiáknak nevezi (ennek ellenére azonban keresztény felfogás szerint a pszeudoepigráfiának nem kell feltétlenül szemben állnia az igaz tanítással – bár részben ilyenek -, hanem esetenként csak eredetük és sugalmazottságuk hiánya jelent problémát.

Péter apostol neve alatt két újszövetségi kanonikus levél mellett több apokrif irat is fennmaradt a 2-3. századból. Ezek a *Péter apokalipszise*, *Péter cselekedetei*, *Péter evangéliuma* és *Péter kériügmája*. Pé-

ter apokrifjeiről Eusebiosz megállapítja: “Az úgynevezett *Cselekedetek* is, és a róla elnevezett *Evangélium* is, és az úgynevezett *Kériügma*, valamint *Apokalipszis*, mint tudjuk, nem hagyományozódott ránk a katolikus írások között, mert sem a régiek, sem korunk egyházi írói nem használják őket tanúságtételeikben” (Eusebiosz: *Hiszt. ekkl.* III. 3. 2.). A *Péter kériügmája* töredékes írat, idézetek formájában maradt fenn Alexandriai Kelemennél (*Str.* VI. 5,39-41; 5,43; 6,48; 15,128; magyar kiadása: *Apokrifek*. Szerk.: Vanyó László. Budapest, 1980. 268-271. o.). Az itt idézett kijelentés ugyanakkor nem a *Péter kériügmájából* ismeretes. Antiochiai Szent Ignácnak a szmirnaiakhoz írott levelében ez olvasható: “Mikor eljött Péterhez és társaihoz, ezt mondta nekik: Fogjatok meg, tapintsatok meg, és lássátok, nem vagyok testetlen démon” (Ignatiosz: *Smyrn.* III. 2.). Ignácot ugyanígy idézi Eusebiosz (*Hiszt. ekkl.* III. 36. 11.), Jeromos viszont a mondatot a Héberok szerinti evangéliumból ismeri (Hieronymus.: *Comm. in Is.* XVIII. praef.; vö. *Hebr. fr.* 29.). Mindenesetre Lukácsnál ez áll: “Nézzétek meg a kezem és a lábam! Én vagyok. Tapogassatok meg és lássátok! A szellemnek nincs húsa és csontja, de mint látjátok, nekem van” (Lk 24,39).

A szóban forgó mondat egyébként Krisztus testi természetének kérdését érinti, s mint ilyen, ellentétes előjellel kapcsolódik a *Péter evangéliuma* című apokrifhez. A *Péter evangéliumát* Szerapión antiochiai püspök mint doketista felfogású iratot utasította el (Eusebiosz: *Hiszt. ekkl.* VI. 12. 2.). A doketisták (dokeó = látszik, vél) szerint Krisztus nem volt valóságos ember, teste csak látszólagos volt, mert Isten lévén nem szenvedhetett. A kériügma (híradás, üzenet) az evangéliumról szóló meghatározott formájú ígértetés. Az újszövetségi evangélium (evangelion = örömhír) a Megváltó megszületése, ahogyan az angyal hírül adja (Lk 2,1011), az idő beteljesedése és Isten országának közelsége, ahogy Jézus mondja (Mk 1,15), illetve magának Jézus Krisztusnak a személye és feltámadása az apostolok szerint (ApCsel 8,12; 8,35; 17,18) Miután Jézus maga is sokszor kinyilvánítja, hogy ő a küldött (Lk 9,48; 10,16; Jn 4,34; 9,4) és felkent az evangélium hirdetésére (Lk 4,18), és Péter apostol is hitvallást tesz arról, hogy Jézus a Krisztus (khrisztosz = mesijah, messziasz = felkent; Mt 16,16; Mk 8,29; Lk 9,20; Jn 6,69), ennek a hírnek el kell jutnia az emberekhez. Jézus ezért felszólítja az apostolokat, hogy hirdessék az evangéliumot (Mt 10,7; 28,19-20; Mk 13,10; 16,15), és ehhez a Szentlelket küldi segítségükre (Jn 14,26). Az evangéliumok a keresztény ígértetés különböző körülményekre alkalmazott megfogalmazásai: az egyes evangéliumok közti eltéréseket így a teológia ezek kériügmatikus jellegével magyarázza. A kériügma nem más, mint az evangéliumi tanításnak élményszerű átadása, illetve az, ahogyan Isten üdvössége a történelemben megnyilatkozik. Mint ilyen, a kériügma olyan ígértetés, amely az evangélium igazságát nem annyira az értelmi reflexió (teológiai tanítás) síkján közli a hívekkel, mint inkább úgy, hogy az a hívek személyes üzenetévé váljék. A kériügma így annak ünnepélyes hirdetése, hogy Jézus Úr és Megváltó, és hogy Krisztusban Isten üdvösséget szerez az embernek (Róm 16,25; 1Kor 15,3-7; 2Kor 4,5; Ef 3,20; 2Tim 1,9-10; 1Pt 1,20 stb.).

Századunk sok vitát kiváltó úgynevezett kériügmatikus teológiája, amely elsősorban R. Bultmann nevéhez fűződik, a hagyományos teológián kívül, annak formális objektuma, maga az Isten mellett egy olyan teológiát tételezett, amelynek külön formális objektuma Jézus Krisztus, s amelynek segítségével a tényleges ígértetés eltalál az emberhez. Ebben a szellemben az újszövetségi kutatások fő feladatának Bultmann azt tartotta, hogy azokat az elképzeléseket, híradásokat tárja fel, amelyeket e korai keresztény gyülekezetek Jézusról alkottak.

16 Az Egyház tanítása szerint az egész angyalvilág (tehát a jó angyalok éppúgy, mint a sátán és a démonok serege) tisztán szellemi természetű. Ebben az értelemben beszél róluk Pál apostol (Ef 6,12). Ha testi alakban megjelennek (angelophaneia), ez a testük csak látszólagos (Tob 12,19), bármennyire jellemzi is őket ekkor felvett térbeliségük, és bármilyen konkrét is ilyenkor térbeli elhelyezkedésük és mozgásuk. A keresztény hagyományban jó ideig megoszlottak a vélemények az angyalok szellemi vagy testi kiváltásáról. Néhány egyházatya 1Kor 15,40-hez kötődve finom szellemi testet tulajdonított az angyaloknak, így pl. Jusztinosz (*II.Ap.* 5.3.), aki Mt 22,30-cal ellentétben nemi jelleggel, nemzőképességgel ruházta fel a rossz angyalokat, s ezeknek az asszonyokkal való nászból született gyermekeit nevezi démonoknak (ld. Hénokh apokrif iratát is). Finom szellemi testűeknek képelték az angyalokat Alexandriai Kelemen, Baszileiosz, Ambrosius, Augustinus, majd többen a skolasztika korában is. Ezzel szemben kifejezett szellemiségüket tanította Eusebiosz (*Dem. ev.* IV. 1.), Nazianzoszi Gergely (*Or.* 28,31; 31,15), Khrüszosztomosz (*Hom. in Gen.* 22,2), Theodorósz (*Hom. in Gen.* 40), különösen pedig Pszeudo Dionüsziosz Areopagita 2. kötetünkben is szereplő írásában (*Cael. hier.* 15). Hasonlóképpen vélekedett Aquinói Szent Tamás, és emellett foglalt állást a 4. lateráni (12. egyetemes) zsinat (1215) is (utóbbiakat vö. Schütz A: *Dogmatika* 1. köt. Budapest, 1947.491. o.).

17 Ezt a nézetet képviseli Platón (*Tímaiosz* 36 e.).

18 *Bevezetés.* 48. o.

[...]

51 Szóba jöhet itt Platón felfogása a világ keletkezéséről (*Timaios* 28b-29a), következő megfogalmazása: “esküdjetek meg... minden létező és eljövendő dolgok kormányzójára és a kormányzó és teremtő mindenható atyára” (*Epist.* 6,323 d. Ford.: Faragó László. PÖM. Budapest, 1984. 3. köt., 1036-1037. o.); Plótinosz emanációs elmélete a lét. hierarchiákról, Philón filozófiája, illetve a sztoikus filozófia logosz-tana.

52 Lk 24,25.27. 53 Ld. Róm 1,20. 54 Mt 11,27.

55 ApCsel 3,18.

56 Általában azon görög felfogás ellen irányul, amely az isteni elvnek nem teremtő jelleget, hanem rendező elvet tulajdonít az anyagi világban. Az ezzel szemben álló keresztény felfogás korábbi megfogalmazásai: Arisztidész: *Ap.* 4.; Tatianosz: *Or. ad Gr.* 4.; 5,12.; Theophilosz: *Ad Autol.* I.4.; II.4.; Irenaeus: *Dem. ev.* 4.; *Ad. haer.* II.10,4.; Tertullianus: *Adv. omn. haer.* 3. stb. Órigenésznél: *De pr.* II.1,5.; *Hom. in Gen.* 14,3.; *Fragm. ex comm. in Gen.* PG. XII. 48.; *Comm. in Jo.* 32,16.; 1,17.; A lélek teremtetlenségét vallja pl. Platón (*Phaidón.* 76 c, 77 a-79 d; *Phaidrosz* 245 c-246 a). A lélek teremtettségét tanítja pl. Jusztinosz: *Dial.* V.; Irenaeus: *Adv. haer.* II. 34,2.; Tertullianus: *De anima* 24.; Órigenésznél ld. még pl. *De pr.* I.7,1.

57 Hermász *Pásztor* (Poimén) című munkája a korai keresztény írók, az apostoli atyák műveinek leghosszabb és igen jeles darabja. Műfaja szerint apokalipszis, szerkezetét tekintve hármastagolású, 5 látomást (horaszisz=visio), 12 parancsolatot (entolé=mandatum) és 10 hasonlatot (parabolé=similitudo) tartalmaz. E formai tagolástól függetlenül a műben különböző megfontolások alapján keletkezés és talán szerzőség szerint is két, illetve három rész különíthető el egymástól. Az irat szerzője Herenásznak nevezi magát (1. vis. 1,4. stb.). A Muratori-töredék szerint Hermász akkor készítette el művét, amikor testvére, Pius volt Róma püspöke (140-155). Pius a források szerint itáliai születésű, Herenászról azonban római zsidókeresztény eredete mellett azt is feltételezik, hogy palesztinai, esetleg esszénus eredetű római bevándorló. Szerzőjét a *Pásztor* felszabadított rabszolgaként mutatja be.

Hermász *Pásztora* kezdetől nagy tekintélynek örvendett az egyházban. Ezt mindenekelőtt annak köszönheti, hogy szerzőjét éppen Órigenész a Róm 16,14-ben említett Hermással azonosította (*Comm. in Rom.* 16,14.; X. 31.). Órigenész több ízben is kijelenti, hogy a *Pásztort* igen hasznosnak tartja (*De pr.* III. 2. N. 2.; *Hom. in Num.*; egyéb említései Órigenésznél: *De pr.* II. 1,5.; *Comm. in Mt* 14,21.; *Comm. in Jo.* 1,17.; *Hom. in Jos.* 10,1.). A mű rangját az is emelte, hogy a 2. vis. 4,3-ban említett Kelemen azonosnak gondolták Római Szent Kelemennel. A könyv becses Irenaeus és Tertullianus számára is, Harnack szerint pedig Alexandriai Kelemen erősen a hatása alatt áll (vö. *Stro* 1,29 = III. vis. 4.; *Stro* II,9 = IX. sim. 16. Ld. *Apostoli atyák* Budapest, 1980. 250. o.). Később azonban a *Pásztor* kanonikus rangja szertefoszlott; már a Muratori-töredék sem tekinti ilyennek.

A *Pásztora* 2. sz. közepén élő római (zsidó-) keresztény közösség eszmevilágába, vallási problémáiba enged betekintést. Az általa érintett témák közül a Szentlélek problémája az, amelynek kapcsán Órigenész a *Pásztorra* hivatkozik; a *Pásztor* ugyanakkor a maga sajátos nyelvezetével, angelológiai-krisztológiai-apokaliptikus stílusával elég nehezen meghatározható, igen korhoz kötött felfogással rendelkezik a Szentlélekről. Ahogy a *Pásztor* leírja, a Szentlélek világelőtti léttel bír, de az Atya alá rendelt közvetítő és teremtő jellegű személyes erő, amelytől az emberekben erényt hordozó szentlelkek származnak; egy hasonlatot értelmezve ugyanakkor azt is kijelenti, hogy “a Fiú a Szentlélek” (V. sim. 5,2.).

Nem kevésbé összetett képet ad Hermász az írásban leggyakrabban felmerülő kérdésről, amely a kinyilatkoztatás, illetve a kereszttség utáni bűnbocsánat lehetőségét érinti. A közösségben meglévő rigorózus felfogás semmi esélyt nem ad a bűnbe eső keresztények iránti, másodszeri megbocsátásra. Valószínűleg ezt a nézetet erősítették e körökben a Zsidókhoz írt levélnek korábbi jegyzetünkben említett nevezetes sorai is (Zsid 6,4-6; 10,26-27; ld. 2. jegyzet). Hermász írásában visszacseng ez a felfogás is (II. vis. 2,5; IV. *mand.* 3,2), egészében azonban enyhíteni igyekszik ezt a véleményt, és több szinten lehetségesnek tartja a másodszeri – teljes vagy részleges – bűnbocsánatot (II. vis. 2,5; III. vis. 5,5; 7,6; IV. *mand.* 3,4-5), összefüggésben azzal a törekvéssel is, hogy könnyítse az elmaradt paruzia problémáját, illetve hogy kiszélesítse és némiképp spiritualizálja azt az egyházfogalmat, amely a rigoristák felfogásában csupán a büntelen egyháztagok szűk empirikus közösségét jelentette (vö. Vanyó László: *Az ókeresztény egyház és irodalma.* Budapest, 1980. 154. o.).

58 Ef 3,9.

59 Vö. 2Makk 7,28; Bölcs 1,14.

60 Vö. Bölcs 13,1.

61 *lHen* 2-5. *Hénoch könyve* ószövetségi apokrif apokalipszis, amelyet több, a Kr.e. 3-1. század között keletkezett iratból állítottak össze a Kr.e. 1. században. Már hivatkozik rá a Barnabás-levél (*Barn.* IV,3.)

- és Judás levele (*Jud.* 14, a *Hén.* I,9-re). Maga Hénoch, az állítólagos szerző a Geneziszből ismert ősatya (1Móz 4,17; 5,21-24).
- 62 Utalás az elveszett Genezis-kommentárra. A Ter 1,2-ben említett víz allegorikus interpretációja egyébként használatos volt a gnosztikusoknál, ahol az idézett vers akár a mennyei, akár az anyagi világra vonatkozhatott. Vö. Hippolitosz: *Refut.* V. 12,7.; 19,2.; Órigenész: *C. Cels.* VI. 52.; Irenaeus: *Adv. haer.* II. 14,3.
- 63 Órigenész szellemi fejlődését illetően mind a források, mind a modern irodalom bevett véleménye, hogy Órigenész keresztény családban született (Euszebiosz: *Hiszt. ekkl.* VI. 1. 2.; H. F. Campenhausen: *Griechische Kirchenväter.* Stuttgart-Berlin-Köln-Mainz, 1981744. o.; H. Eibl: *Augustin und die Patristik.* München, 1923. 179. o.; Simonetti: *i.m.* 93. o. stb., bár pl. E. de Faye szerint Órigenész születésekor családja még minden bizonnyal pogány volt: E. de Faye: *Origen and his Work.* New York, 1929. 23. o.). Órigenész kiváló műveltségét még apja alapozta meg, aki fiát gondos nevelésben részesítette, és mind a keresztény, mind a görög tudományokba bevezette. Órigenész (és Plótinosz) nagy hírv alexandriai tanítómesterét, Ammoniosz Szakkaszt pedig neoplatonistaként tartja számon a filozófiatörténet (bár az órigenista Euszebiosz és az ő tudósításában Porphüriosz is kereszténynek tartja: Euszebiosz: *Hiszt. ekkl.* VI. 19.7.; 19. 10., és ekként ír róla később Jeromos is, *De vir. ill.* LV.).
- Bár tudjuk, hogy Órigenésznek voltak ismeretei a héber nyelvről (Euszebiosz: *Hiszt. ekkl.* VI. 16. 1.), amelyre a *Hexapla* elkészítéséhez és egzegétikai munkáihoz szüksége volt, nem igazolható, hogy ez tanító által vezetett módszeres hebraisztikai tanulmányokat jelentett volna. Jeromos arról ír, hogy Órigenész “a héber nyelvvel kora és származása ellenére saját természetét nevelte” (*De vir. ill.* LIV.). Órigenész olyan jellegű együttműködése egy rabbi-val, mint pl. Jeromosé a Vulgata fordítása folyamán, nem ismeretes. Figyelmet érdemel viszont az, hogy alexandriai Philón egyik munkájában (*De fuga et inventione.* 100) a Kiv 25,18-ban szereplő két kerubot allegorizáló módszerrel Isten két erejeként értelmezi (az ariánus viták idején e hely szubordinacionista felhangja miatt háttérbe szorult). Így Órigenész utalása nagy valószínűséggel Philónra, mint korábban élt zsidó gondolkodóra vonatkozik.
- 64 Hatszárnyú mennyei lények Isten körül (Iz 6,2; Jel 4,8). Órigenész említi még pl. *C. Cels.* 1. 43.; 48.; VI. 18.
- 65 Az ún. “triszagion” a liturgiában. Az istencsereit véget nem érő zengése az Isten színelátásának kegyelmében részesülő angyalok lényegéhez tartozik.
- 66 Igen vitatható állítás, mivel az isteni személyek keresztény fogalmait mást takaró ószövetségi képzetekkel igyekeznek erősen allegorikus módon megfeleltetni. Emögött az angyalokról szóló egyes elképzelések húzódnak meg, amelyek elemei a következők. Az angyal több esetben úgy jelenik meg, mint maga Jahve, az Úr Angyala tehát maga az Úr, látható alakban (1Móz 16,7-13; 22,11; 2Móz 3,2 = ApCsel 7,30-38; Bir 2,1; 6,11). Az Isten fia kifejezés helyenként az angyalokat jelöli (Zsolt 89,7; Jób 1,6). A leszálló isteni lélek az angyalok szerepéhez hasonlóan segítő és erőt adó elv (ISám 16,13; Bir 14,6; 15,14; Iz 61,1). A szeráfok pedig Iz 6,2 szerint angyalok. Ugyanakkor azonban a Jel 4,8 nem kettő, hanem négy szeráf alakját jeleníti meg. A szeráfok keresztény elképzelés szerint a kerubokkal stb. együtt az angyalok seregének részét képezik, s mivel az Újszövetség a zsidó angyaltannal szemben fellép az angyalok túlzott tisztelete ellen (Kol 2,18; Jel 19,10; 22,8-9), és Krisztusnak az angyaloknál feljebbvaló voltát tanítja (Mt 16,27; Ef 1,21-22; Zsid 1,4-8), ezért az Órigenész által elfogadott magyarázat keresztény szempontból önkényesnek tartható. Órigenész egyébként Krisztusra és a Szentlélekre vonatkoztatja Zak 4,3 két olajfáját, az Én 1,15; 4,1-ben a menyasszony szemét (*Comm. in Cant.* GCS. VIII. 174), és a Kiv 25,18 két kerubját is (*Comm. in Rom.* III. 8.).
- 67 Rufinusnál “animalium vel vitarium”, mert a “zóon” eredhet a “zóon”-ból (eleven, élőlény) és a “zóé”-ből (élet). Megjegyzendő, Hab 3,2 a Vulgata szerint: “Domine opus tuum in medio annorum vivifica illud”, Károli Gáspár fordításában: “Uram, évek közepette keltsd életre a Te munkádat!”
- 68 2,23-24-re vonatkozik. Ugyanígy: Theophilosz: *Ad Autol.* II. 28.; Clemens Alex.: *Str.* I. 21,135.; Órigenész: *Comm. in Cant.* II. GCS. VIII. 157.
- 69 Róm 6,4; Kol 3,9. 70 Zsolt 103,30.
- 71 ApCsel 8,18; Tit 3,5.
- 72 2Kor 5,17.
- 73 Ef 2,15; Kol 1,18.
- 74 Mt 9,17.
- 75 Mt 12,32.
- 76 Mt 5,45.
- 77 1Kor 1,30.
- 78 E megfogalmazás először is bizonyos szempontból emlékeztet platón ideatanára, annak ellenére, hogy

ebben a kérdésben a keresztény felfogást több jelentős elvi eltérés is elválasztja Platón elméletétől. Platónnál az ideák a létrejövő dolgok transzcendens ősképei, mivel az Isten, a démiurgosz ezekre az örök mintaképekre való tekintettel alkotja meg a dolgokat. A dolgok ilyen módon részesülnek ideájukból, s ha lételvük nem is az idea, hanem az isten, a megismerés az ideákra vonatkoztatva, a belőlük való részesedés (methexisz) által jön létre. A platóni ideavilágnak ilyen önálló, istentől független léte ugyanakkor elképzelhetetlen a keresztény teológiában: a dolgok abszolút létele az isteni Bölcsesség, a maga teremtő mindenhatóságában. Ennek a bölcsességnek mint Logosznak a megismerése ugyanakkor itt is a részesedés által jön létre.

A problémaátvezet az "előkép" fogalmának másik antik rokonításához, az "eszmei magvak" vagy "észcsírák" (logoi spermaticoi, ratiões seminales) tanához. A "csírák" kategóriáját először tulajdonképpen Anaxagorasz használta (szpermata, homoiomeré, vö. pl. Arisztotelész: *Physica*. 1. 4., 187 a; *Metaphysica*. 1.3., 984 a; *De caelo*. III. 3., 302 a), nála azonban ezeknek a végtelen számú, különböző minőséget hordozó parányi csíráknak a "nusz", az értelem elve segítségével történő pusztá összerendeződése nyomán jönnek létre a dolgok. A későbbi elméletek szerint a spermák már a potencialitás és a kibontakozás jegyeit is magukon viselik.

Jellegzetes arculatot ölt az eszmei magvak tana a sztoikus filozófiában, kitioni Zénón, Khrüszipposz, Arkhedemosz, és mások tanaiban; ahol a fátum, "az istenség a kozmosz észcsírája" -ként jelenik meg (Diogenész Laertiosz: VII. 136.). Ezek a világlogoszból származó észcsírák eredményezik a dolgok kialakulását és fejlődését; az anyagba behatoló észcsírák működése a kozmikus szükségszerűség sztoikus elméletét hordozza. Maga Órigenész így ír Khrüszipposz felfogásáról: "A tiszteletreméltó filozófus valóban azt írja munkájában, hogy az anyag befogadja Isten csíraelveit, és pedig azért fogadja magába, hogy a kozmosz elrendeződjék" (Órigenész: C. *Cels*. IV. 48.). A sztoikusokkal kapcsolatban utalhatunk még a prolépszeisz (előfogalmak) ismeretelméleti kategóriájának használatára is. Az eszmei magvak elve visszatér Plótinosz nevezetes emanációs rendszerében, ahol az újplatonikus filozófus a léleknek az anyagba való áradását írja le a logoszmagok, az észcsírák segítségével (vö. *Enneades*. II. 3. 16-17.; V. 9. 6. stb.).

Az eszmei magvak elmélete a keresztény gondolkodásban is jelentős szerepet kap. Jusztinosz az Istenből való részesedés, a megismerés, az igazság ismerete kérdésében használja fel a kategóriát. Éppen a sztoikusok részleges igazát ismeri el, amikor arról beszél, hogy Isten magja az egész emberi nemből el van ültetve (II. *Ap*. 8. 1.); kijelenti, hogy e magvakat elvető isteni értelem egy részét már birtokolták Platón, a sztoikusok, egyes költők és történetírók, azok tehát, akiknek a nézetei az övéhez a legközelebb állnak (II. *Ap*. 13: 2-6.). Az eszmei magvak végeredményben az igazság magjai (J. *Ap*. 44. 10.), és jelentőségük a Logoszból = Jézusból való részesedéssel (I. *Ap*. 46. 2-4.) válik nyilvánvalóvá.

Másképpen merül fel az eszmei magvak fogalma Augustinus gondolkodásában. Az ő problémája itt az, hogy miképpen egyeztethető össze a teremtés egyszeri isteni aktusa a dolgok kifejlődésével, más szóval, a dolgoknak az isteni teremtés általi abszolút oksági meghatározottsága kifejlődésük potencialitásával, alternatív jellegével, illetve az ember szabad akaratával. Augustinus a teremtmények három létmódjáról beszél (De *Gen. ad litt*. V. 12. 28.): örök létmódról Isten igéjében, potenciális létmódról az időtlenség és az időbeliség közti átmeneti létmód értelmében, és időbeli létmódról (a kérdéshez ld. Gábor György: *Világrend és szükségszerűség. Adalékok Szent Ágoston kozmológiájához*. II. in *Világosság*. 1981. 5. 293-295. o.). Augustinus ezt az átmeneti létmódot ragadja meg az eszmei magvak segítségével: "Isten egyszerre teremtett minden dolgot... s a teremtett dolgok csak a későbbiekben válnak létezővé, mivel Isten bizonyos eszmei magvakban hozta létre őket" (De *Gen. ad litt*. VII. 22.32.). Az eszmei magvak elméletének későbbi története is számottevő; pl. Aquinói Tamás felfogásáról ld. Horváth Sándor: *Rationes seminales. Az eszmei magvak Szent Tamás világnézetében*. in: Horváth Sándor O. P. emlékkönyv. Budapest, 1985. 29-57. o.

Meg kell azonban jegyezni azt is, hogy Órigenész a magvaknak mint potencialitásoknak az elemzése kapcsán – miként majd Augustinus is: De *Gen ad litt*. IX. 17.32. – Isten mindenhatóságát, a változtatásra való képességét is hangsúlyozza: "Meg vagyunk győződve arról, hogy az, ami el van vetve, nem jut el az élethez, ha nem mozdul; meg vagyunk győződve, hogy nincs olyan elvetett test, amely (önmagában) elnyerhetné az életet, mert valójában Isten az, aki úgy határozza meg a testet, ahogyan akarja, s a magvában megromlott test Isten által a romlatlansága emelkedhet, a magvában becsutott test dicsőségre emelkedik, a magvában erőtlenné test erőhöz jut, a magvában lelki test a szellemi testre emelkedik" (C. *Cels*. V. 22.; utóbbiakat vö. 1Kor 15,44: szóma pszükhikon = corpus animale – szóma pneumatikon = corpus spirituale; ld. még Órigenész: De *pr*. II. 10. 3.). S a sztoikusok materialista logosz-felfogásával szemben Órigenész a logosz = Fiú spirituális jellegét (Comm. in *Jo*. 1. 37.), és személyes mivoltát (C. *Cels*. VI. 71.; VIII. 49) is hangsúlyozza.

- 79 Az erényes élet és az értelmes élet azonosításának, a jó értelmi felismerése következtében megvalósuló erénynek gondolata a görög etikai intellektualizmus jellemzője. Ehhez az elképzeléshez kapcsolódik itt az a keresztény eszme, hogy az értelem, a logosz, amelyhez az embernek igazodnia kell, nem más, mint Krisztus, az isteni értelem (vö. *De pr.* 1.3.6).
- 80 A sátán (héber satan = ellenség, megfelel a görög diabolosz = rágalmozó alakjának) nem önálló hatalom, Isten mennyei seregében foglal helyet (Jób 1,6; 2,1), ahol vádló szerepe van (Zak 3,1-2; vö. Zsolt 109,6). Mint ilyen, kezdettől az ember ellensége, de hatalomvágyból (vö. Iz 14,13-14) Isten tervének, akaratának is egyre inkább ellenfele; elbukik, de ezután is körülveszi őt a démonok, a bukott angyalok serege. Az Újszövetségben a sátán a világ fejedelme (Jn 12,31; 2Kor 4,4), a hit ellensége (Mk 4,15), a hazugság atyja (Jn 8,44; vö. 1Kir 22,18-23) stb., akinek legyőzése Krisztus küldetése (1Kor 15,24-26; Kol 1,13; Zsid 2,14; 1Jl 3,8). Krisztuson nem vesz erőt a sátán kísértése (Mt 4,1-11; Lk 4,1-13; Jn 14,30). Attól, hogy Krisztus legyőzi a sátánt, az továbbra is bűnre csábítja az embert (1Kor 7,5; 1Tesz 3,5; 1Pt 5,8 stb.). Az embernek ebben a helyzetben döntenie kell az igaz és a gonosz között (2Kor 6,12-14; 1Jn 5,18), amit a hit és az ima segítségével (Mt 26,41; Róm 16,20; Ef 6,10-18; Mk 9,23) meg tud tenni (Jak 4,7-8). A sátán végleges legyőzése Krisztus második eljövételével, a paruziával (Mt 16,27; 26,64 stb.) fog bekövetkezni (2Tesz 2,8; Jel 20,7-10).
- 81 Jn 12,31.
- 82 Az Ószövetség legkorábbi, nagy jelentőségű görög fordítása az úgynevezett *Hetvenes fordítás* (LXX). A fordítás legendás történetéről az *Ariszteasz-levél* számol be. A levél a Kr.e. 2. század második felében keletkezhetett, szerzője egy állítólagos egyiptomi tisztviselő. Ariszteasz többek közt leírja, hogy Ptolemaiosz (II.) Philadelphosz (Kr.e. 285-246) idején az alexandriai könyvtár vezetője, Demetriosz Phaléreusz javaslatot tett a királynak az Ószövetség lefordíttatására, és a könyvtárban való elhelyezésére. A király ezért követséget menesztett Jemzsálembe, amelyben Ariszteasz is részt vett. A hagyomány szerint a jeruzsálemi zsidó főpap, Eleazár a Tóra egy példányát és 72 zsidó tudóst bocsátott rendelkezésükre a fordítás munkájához. Ezek után Pharosz szigetén 72 nap alatt készítették el a fordítást. Erről a fordításról tudomás van az alexandriai Arisztobulosznak a Kr.e. 2. sz. közepén (Euszebiosz: *Praep. ev.* XIII. 12.), majd később ugyanúgy Philónnak (*De vita Mos.* II. 5-7) és Josephus Flaviusnak (*Ant. Jud.* XII. 2.).
- Függetlenül a történet hitelétől, a Septuaginta valóban több ember munkájára vall és a Kr.e. 3-2 században keletkezett részekről áll. A fordítás létrejöttét Philón – korára vallóan – azzal magyarázza, hogy más népek is igen csodálták a Törvényt, és ezért olvasni és érteni akarták. Valójában a fordításra azért volt szükség, mert a fogságból való hazatérés óta már nagyrészt arámiul és görögül beszélő zsidóság egyre kevésbé értette szent iratait. Philón is, Josephus is ünnepként tudósít a fordításról, ami a diaszpóra hozzáállását tükrözi. Mindenekelőtt a palesztinai zsidóság azonban egyre kevésbé vállalta a LXX-t. A jamniai (jabnei) szinódus (Kr.u. 90-95) a LXX több könyvét nem-kanonikusnak bélyegezte, a fordítás napja pedig végül gyász- és böjt nappá minősült, ahogy a Talmud írja, a fordítás elkészültekor az égbolt három napra elsötétült (Soferim 1,7; B. Menakhot 109 b; Megila 10 a). Az Írás betűjéhez ragaszkodó (tehát a diaszpóra allegorizáló magyarázatokra hajlamos felfogásával szemben álló) hazai hittudósok szerint ugyanis a LXX egyes téves fordításai veszélyeztették az igaz hitet. Annál is inkább, mert a kialakuló kereszténység is a Septuaginta szövegére támaszkodva magyarázta és védelmezte saját tanítását (ilyen kritikus pontja volt a fordításnak pl. Iz 7,14). Ezért azután további görög fordítások készültek: Aquila, Szümmakhosz és Theodotion fordításai a Kr.u. 2. században.
- Órigenész volt az, aki caesareai működése során *Hexapla* című hatasábos munkájában ezeket a fordításokat végül egymás mellé szerkesztette, a következő sorrendben: 1. héber szöveg, 2. ennek görög-betűs átírása, 3. Aquila, 4. Szümmakhosz, 5. Septuaginta, 6. Theodotion fordítása. Órigenész szövegjavító munkája nem feltétlenül kedvezett a LXX szövegének, holott az ennek alapjául szolgáló héber szöveg sokkal régebbi volt, mint a Hexapla-korabeli héber szöveg. Az Ószövetség számos régi fordítása egyébként, mint pl. a Vetus Latina, a kopt, az etióp stb. fordítások nem a héber szövegen, hanem a Septuagintán alapul.
- 83 Ahhoz a régi zsidó elképzeléshez kapcsolódik, amely szerint az egyes népek élére az Isten egy-egy angyalt állított, Izrael pedig az ő közvetlen oltalma alatt maradt. Ld. Sir 17,17; Dán 10,13; Philón: *De posteritate Caini* 26; *Hénoch* 14,22; *jubil* 15,31; vö. Irenaeus: *Adv. haer.* III. 12. 9; Clemens Alex.: *Str.* VI. 17. 157; VIII. 2.6.
- 84 Elképzelhetetlenül nagy: Jób 25,3; Dan. 7,10; Mt 26,53; Lk 2,13; Zsid 12,22; Jel 5,11; Hénoch 14,22.
- 85 Aquinói Szent Tamás szerint, minthogy az angyalvilág a tiszta szellemek világa, ahol a jelzett anyag (materia signata), s az egyedítés elve (principium individuationis) hiányzik, így az angyaloknál faj és egyed egybeesik. Vö. Schütz A.: *Dogmatika*. Budapest, 1947. 1. köt. 496. o.
- 86 Próféta és pap, i. e. 597-ben babiloni fogságba hurcolják. Könyvében ostromozza népe bűneit, majd

- vigaszt és reményt nyújt nekik. A Tiruszról szóló jövendölések: Ez 26-28.
- 87 (Türosz), főniciai kereskedőváros a Földközi-tenger partján. Ezékiel részletesen tudósít erejéről és gazdagságáról. Egyéb bibliai említései: 1Kir 5,1; 9,11-12; Ám 1,9; Mt 15,21; Mk 3,8; ApCsel 21,3 stb.
- 88 Mezopotámiai eredetű, misztikus, szárnyas lények, akik az angyalok seregébe tartoznak. Az Ószövetségben a kerubok őrzik az édenkertet az ember kiűzetése után (1Móz 3,24), aranyszobraik őrzik a frigyládát (2Móz 25,18-20; 37,7-9), Isten felettük trónol (1Sám 4,4; 2Kir 19,15; 1Krón 13,6; Zsolt 80,2; 99,1; Iz 37,16), Isten hordozói (2Sám 22,11; Zsolt 18,11), Salamon templomát díszítik (1 Kir 6,23-29. 32), Ezekiel látomásaiban is szerepelnek (Ez 1,5-28; 10,1-22) és oltalmazó szerepük van (Ez 28,14; 28.:16). Órigenésznél előfordulnak még pl. C. *Cels.I.* 48.; VI. 18.; VI. 49. stb.
- 89 A próféta Judeában élt a 8. sz. második felében, az asszír fenyegetettség idején. Tanúja Izrael meghódításának (Kr.e. 721) és Jeruzsálem ostromának (Kr.e. 701). Ostorozza népének hűtlenségét, a szociális igazságtalanságokat, óv a politikai szövetségektől, megjövendöli az ítéletet, de a messiási kor eljöveteleit is. Izaiás könyvét három részre szokás tagolni. Protolzaiás (1-39), Deuterolzaiás (40-55) és Tritolzaiás (56-66); a leggyakoribb vélemény szerint maga Izaiás csak az első résznek a szerzője, a másik kettő a fogság végén, illetve után keletkezett. A könyv mai formája a Kr.e. 2. századtól ismeretes. A próféta alakjához kapcsolódik az *Izaiás mennybemenetele* című, két részre bontható, Kr.e. 1. és Kr.e. 2. századból származó apokrif irat, amely Izaiás halálát és mennyei útját írja le. A hagyomány szerint Manasse(sz) király idején (Kr.e. 696-686 – 642-639), akinek uralkodása alatt sok pogány kultusz terjedt el, Izaiás erőszakos halált szenvedett: kettéfűrészelték (*B. Jebamot* 49 b; vö. 2Kir 21,16; Zsid 11,37).
- 90 Az idézet a Vulgata szerint: "Hogy is hullottál le az égből, te fényes csillag, hajnalnak fia?" (Iz 14,12). E csillag, a hajnal fia (hélél ben sáhár) a Septuaginta fordításában "phosphorosz", a Vulgata fordításában "lucifer", mindkettő jelentése fényhordozó, fényhozó. A görög mitológiában eredetileg külön képzelet volt a Hajnalsillagnak (Heószforosz, Phoszphorosz), Esthajnalsillagnak (Heszperosz), illetve Aphrodité-Vénusz csillagának. Viszonyításuk váltakozó volt, hosszú időbe telt azonosításuk (Diogenész Laertiosz: VIII. 4.: Eszerint Püthagorasz jött rá, hogy egyetlen csillagról van szó; IX. 23.; Agustinus: *De civ. Dei* VII. 15. stb.; A kérdéshez ld. pl. Trencsényi-Waldapfel Imre: *A Hajnalsillagról*. In: Trencsényi-Waldapfel: *Vallástörténeti tanulmányok*. Budapest, 1983. 273-277. o.). Jóllehet a Hajnalsillag alvilágjárásának mély antik és keleti mitológiai gyökerei vannak, elsősorban a Lukács- evangélium megfelelő helyének ("Láttam a sátánt, mint a villám, úgy bukott le az égből", Lk 10,18) Izaiás soraival való összekapcsolása Jeromos és mások által azt eredményezte, hogy a keresztény hagyomány a sátánnak a Lucifer nevet adta. Ld. még Jel 8,10; 9,1.
- 91 2Kor 11,14.
- 92 Mt 5,14. E kifejezés Jézusra vonatkozóan: Jn 8,12; vö. Jn 1,9; 9,5; 12,46. (Nem beszélve most egyébként arról, hogy a világosság szimbolikája a Genézis könyvétől az Apokalipszisig az egész Biblián végighúzódik – s azon kívül is, pl. a qumráni szövegekben, a gnosztikus kódexekben, stb.).
- 93 Jn 12,31.
- 94 Mt 24,36.
- 95 1Kor 15,26.
- 96 Iz 65,17; 66,22; vö. Iz 51,16; Jel 21,1-2; 2Pt 3,13.
- 97 Mt 25,41.
- 98 Ef 6,12.
- 99 Órigenész ezen felfogását, amely szerint a bukott angyalok megtérése nincs kizárva, a 2. konstantinápolyi zsinat (553) más órigenista tételekkel (továbbá Areiosz, Makedóniosz, Apollinárisz, Nesztroiosz, Eutükhész, Mopszvesztiai Theodorosz, Küroszi Theodorétosz stb. részben már korábban is elítélt – gondolkodásával vagy egyes nézeteivel) együtt tévesnek minősítette és elítélte (vö. Denz. 211, 213-228. o.) Órigenész, amint jelen írásából is több helyen kitetszik, erőteljesen hangsúlyozza minden értelmes teremtmény szabad akaratát. Az Istentől elforduló lények számára az anyagi világ mintegy nevelő szerepet játszik, és lehetőséget biztosít a bűnbánatra és az Istenhez való visszatérésre.
- Itt említjük meg Órigenész felfogását az apokatasztaszisról. A dolgok korábbi állapotába való ismételt visszatérés általános gondolata a görög filozófia számos irányzatában megtalálható már (Hérakleitosz, a püthagoreusok, a sztoikusok); maga a kategória Arisztotelésznél jelenik meg először, amikor a léleknek a természetes állapotába való visszatéréséről beszél (MM. II. 7. 1204 b, 1205 a-b). Az apokatasztaszis (helyreállítás) keresztény szóhasználatban az üdvösség helyreállítása a Messiás által (ApCsel 3,21), majd a teológiai elemzésekben az egész teremtés helyreállítása a bűnösökkel, kárhozottakkal és démonokkal együtt. Órigenész (*De pr.* III. 1. 3.; III. 6. 1.; *Or.* 25. 2.; *Comm. in Jo.* 1.16. 91.: *Hom. in Jer.* 14.18.) mellett ezt a nézetet képviselték Nazianzoszi Gergely, Nüsszai Gergely, Didümosz, Evagriosz Pontikosz, Tarszoszi Diodorosz, Mopszvesztiai Theodorosz és mások. A bi-

zonyosan bekövetkező apokasztasziszt az egyházi tanító hivatal elvetette (Denz 411, 801, 1002. o.), érzékeltetve az ember döntési szabadságát, felelősségét, és fenyegetettségének realitását.

Órigenész továbbá hirdeti, hogy a megváltás nem zárult le, hanem folyamatban van. Ezzel függ össze az a nézete is, hogy a próbát kiálló angyalok sem jutnak azonnal az örök boldogság állapotába, hanem csak akkor, ha az emberek iránti feladatuknak eleget tettek (Órigenész: *Hom. in Lc.* 35.; szemben áll ezzel is az egyház hittétele, amely szerint az igaznak bizonyult angyalok azonnal Isten színelátásának kegyelmében részesülnek, vö. Schütz: i. m. 501. o.). Órigenésznek az a nézete tehát, amely fenntartja a lehetőséget a bukott angyalok megtérésére, ezekkel a nézetekkel, a szabad akarat alapvető voltával, a megváltás folyamatosságával, s ezek szellemében egy alapvető üdvtörténeti optimizmussal áll összefüggésben. Az Órigenészt elítélő álláspont ezzel szemben Mt 25,41.46; 2Pt 2,4; Jud 6 újszövetségi helyekből indul ki, amelyek az “örök tűz”, “örök gyötrelem”, “örök bilincsek” kifejezésekkel kétségtelenné teszik a bukott angyalok örök kárhozatát, tehát azt, hogy sorsuk a próbatétellel végképp eldőlt, annak ellenére, hogy a végítéletig nem a pokolba kényszerülnek, hanem az égben tartózkodnak (Ef 6,12), a földet járják (1Pt 5,8) stb., és eltaszíttottságuk, hontalanságuk és meghasonlottságuk kínjaiban is az isteni gondviselés eszközeiként az eredeti bűn következtében beleavatkozhatnak az emberek sorsába.

100 2Kor 4,18.

101 Zsolt 101, 27.

102 1Kor 15,28.

103 Jn 15,15.